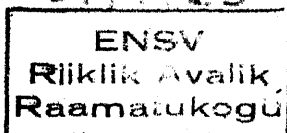

EESTI KIRJANDUS 1910

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMEKOND: J. JÕGEVER, A. JÜRGENSTEIN,
M. KAMPMANN, J. LUIGA, W. REIMAN,
J. TÖNISSON

VIIES AASTAKÄIK

TRÜKITUD „POSTIMEHE“ TRÜKIKOJAS — TARTUS 1910

Kas oli Eestlastel oma kirjamärkisid?

A. Tomson.

Üks meie suguvendadest, herra A. Saal, keda saatus kodumaalt kaugele ära, Jaava saarele on viinud, on siiski küllalt huvitust kodumaa ja rahva vastu alal hoidnud, et ühe ehk teise küsimisega, mis meisse puutuvad, tegemist teha. Sagedad kirjad Eesti lehtedele annavad sellest tunnistust. Muidugi on meie poliitiliste ja majandusliste olude õige hindamine niikauge maa tagant raske ja võib tihti ekslikkudele vaadetele viia, kuid selle üle otsustamine ei puutu siia. Eesti kirjanduse seltsile on hra Saal ühe kirjatöö saatnud pealkirja all: Kas on vanadel eestlastel oma kirja olnud?

Et hra Saal oma kirjatöös midagi uudist ega põhjendatud otsust ette ei too, siis jääb kirjatöö ette kandmata, ja tähendan mina lühidelt kirjatöös ettetoodud mõtteid, nende kohta omalt poolt mõnda tähendust juure lisades.

Hra Saal katsub siin mitmesuguseid võimalusi üles lugeda, kust meie vanade eestlaste kirja võiksime leida.

Hra Saal juhatab meid muinasajast päritud haudadest väljakaevatud asjade kirjade või ornamentide ja Eesti vöökirjade juure, et sealt vana Eesti kirjamärkisid otsida, seletades, et ornament kirjast välja kasvanud olla, et Egiptuse, Siiria ja Turkestani kirjadega kaunistatud riistade järele võõriti arusaamise läbi ornament olla sündinud. Mis esimesesse nõudmisesse puutub, siis on vist küll iga muinasaja-uurija, ehk ka muidu arukam inimenegi, kelle kätte muinasaegseid asju on juhtunud, neid kümme korda käes ümber pööranud, kui ta nende pealt mingid märkisid peaks leidnud olema, mille tähendust ta ei tunnud. Aga niipalju kui teada, ei ole siinamaale veel midagi sarnast nähtavale tulnud, mida kirjamärkideks võiks lugeda, ainult geometriline ehk roosiline ornament on kõik, mis nähtavale on tulnud. Elajate kujusid, naturalistlisi ehk stiliseeritud, keda mõned õpetlased¹⁾ lillede kujutustest vanemaks peavad, ei ole meil peaaegu sugugi olemas.

1) Groh, István, Entstehung d. geom. Ornam. Anz. d. ungar. National-Mus. III. 2. 1905.

Põhjendusele, et ornament kirjast välja tekkinud on, ei või minu arvates ka mitte alla kirjutada. Põhja rahvastel oli juba ornamentiline kaunistus palju enne tuttav, kui kiri. Juba kiviaegne inimene kaunistas oma savi-riistu ornamendiga, mida ta punutud ehk põimitud tööde pealt ära kopeeris. Asju, mis ta elaja luust ehk sarvest tegi, ehtis ta piltidega, mille küll muud otstarbet ei olnud, kui asja ennast kaunistada.¹⁾ Küll on põhjamaadelt ka kiviaegsete riistade pealt, näituseks kivi-kirveste pealt kirja leitud, see aga ei räägi veel mitte selle poolt, et see kiri kiviajal oleks tarvilusel olnud, vaid et kivi-kirves pärastisel ajal kellegi kätte on juhtunud, kes teda leidis ja kas piksenooleks (nagu meilgi) ehk mõneks muuks saladuslikeks asjaks pidas ja teda kas nõidumise ehk haiguste parandamise juures tarvitas ja temale oma nime peale raius.

Kui hra Saal arvab, et vaenukäikudel ja sõdades, mis rahvaste rändamise aegadel muidugi päevakorral olivad, rahvastel aega ei olnud, kaunistuste peale mõtelda ja oma asju ehtida, ja alles rahuaja järgul naised kirjadega võõsid hakkasivad kuduma, ja et omal sõjaaegadel kõik ehtimise-kunst oli kaduma läinud, nad siis teistelt rahvastelt, kellega kokku puutusivad, kirja pidivad laenama, siis ei võiks sellega ka mitte nõuus olla. Nagu ülemal nägime, on kaunistav, ehtiv kunst inimesest lahutamata ja nii vana, kui inimesesugu ise. Juba enne seda, kui inimene omale ihukatte muretses, tätoveeris lõunamaalane enese keha, vist mitte jumaluse ehk mõne kõrgema vaimu lepituseks või auustuseks, vaid enne küll kas et ennast teisele soole meeldivamaks teha, ehk jälle vaenlases enese vastu auustust ehk kartust äratada. Ka vaenu ajal ei maganud kirjamise kunst mitte. Vaenu-kirves ja sõja-tapper isegi ehiti vahest õige toredaste, ja kui ka ehtimise kunst vahest rahunututel aegadel uinus, täieste kaduma ta vist küll ei läinud kunagi, nii et ärgates vaja oleks olnud mujale laenama minna. Küll on rahvad naabruses elades oma ornamentidest palju teistega vahetanud ja ka mõnele oma küllusest ära annud. (Võrdle Soomesugu ja Vene ornamenti).

Mis vöö ja pärja kirjadesse puutub, ehk riide tikandus-tesse, siis ei ole meil küll enam võimalust sarnast kirja, nagu indianlaste sõlme ehk vöö kiri, üles leida, sest materjal, millest nad tehti, kõdunes maa sees täieste. Templid ega piramiidisi meil ju ei olnud, kus sarnased asjad alale oleks jäänud. Lõuna-Liivimaalt Ronneburgist ja Tirsensist on küll veel riiete ja vöö jätiseid leitud, kaunistuseks on neil ainult pronks spira-

1) C. Schuchardt, Prähist. Zeitschrift I. 1. 1909.

lidest ja rõngastest geometriline ornament ääre peal, muu seas paaris kohas ka nõndanimetatud svastika märk ehk õuerist, mida mõne rahva juures pühaks märgiks peeti. Rahva rändamiste ja üksteisega läbikäimise üle näitavad ornamendid tihti uurijale teed. Huvitav, et üks Tirseni kihelkonnast vanaaegsest hauast leitud kokkupandud svastika riidelapikese nurga sees karvapealt niisugune on, nagu neid hiljuti veel Soome tikandustes olemas oli, näituseks karjalaste tanude peal, kus temal ka Soome keeles oma nimetus on: „tihjäkokkia puuhun nousevaisia.“

Siis puudutab hra Saal ka sirvilaudade küsimust ja leiab, et sirvilaudade peal Skandinavia ruuned on sisse lõigatud; ruunede alt, mis nädala päevi tähendavad, leiab ta aga veel teise rea ruune tähti ja küsib, kas see vahest mitte eestlaste kirjade iseäraldus ei ole, et nad ruuned üksteise alla kirjutavad püstreas, nagu Mongolias, Hiinas ja Jaapanis pruugitav on, mille pruugi vast eestlased Mongoliast välja rännates kaasa võtsivad, aga pärastpoole ruune tähtede juures tarvitama hakkasivad.

Sirvilauad on, nagu tuttav, lauakesed ehk kepikesed, kus päevad, nädalid, kuud ja tähtpäevad sisselõigatud märkidega ära tähendati ja mis kalendri aset täitsivad. Kui kaugelt ja kui kaua nad Eestis pruugitavad olivad, ei ole teada; ühes laulus küll juhtusin lugema, et „aastad olla arvatud ja pööripäevad pügalas, mis tähendab, et rahvas oma päevi pügalasse pani. Samasugused kalendrid olivad muidugi laiemalt tarvitusel. Oma poisikese põlves nägin ühel venelasel, kes Eestimaal õunaaria rentinud oli, ka sarnase kepi olema, kus ta igapäev oma märgi või pügala peale torkas. Mis moodi need olivad, ja kas ta sinna ka tähtpäevad üles tähendas, ei saanud mina ligemalt näha.

Sirvilaudu on mitmet moodi olemas olnud, jaolt on nad pikad kepid, jaolt jälle lühemad lauad, enamiste ühe aasta jaoks, 7 tükki kokku köidetud. Meie maalt on neid kaunis vähe alale jäänud ja ka need kõik ranna äärest ja saarte pealt, kus ennemast ja praegu veel rootslasi elab, iseäranis Hiiu saarel, nõnda et ka meie sirvilauad vist Rootsi eeskujul on lõigatud. Lihtsamate peal on argipäevad palja kriipsuga ära tähendatud, kuna pühapäeva asemel rist seisab. Pealmises reas on iseäraliste märkidega tähtpäevad ära tähendatud. Teistel on kriipsude asemel Skandinavia ruune tähed f, u, th, o, r, k, h, — (vaata lisa) nende üle tähtpäevade märgid ja nende all ruunedega üles tähendatud kuldne arv ehk tähendus kuu vanaduse üle, nõnda et asjata sealt Eesti kirja ehk Mongolia kirja järele ruunede ühendust otsime.

Niisuguste kepi ehk puu sisse lõigatud pügalatega tähendati ka palju muid asju ülesse, ja Hupel tõendab, et seda palju tarvitatud. Mõisates märkis opmann teo-pulga peale päevad ülesse, poolitatud pulgast jäi üks pool opmanile, teine teomehele, magasi-aidas rippusivad magasi-pulgad vilja kättesaamise üle seina peal. (Algupäraline kahekordne raamatupidamine!)

Pulkade ja lauakeste sisse lõigati ka mujal kirjasid. Germani sugu rahvas lõikasivad oma ruuned sinna, ja ka Slaavi sugu rahvastel olla ammu enne Kirilli ja Glagoliti kirjasid, mis Greeka eeskujul sündisivad, niisugune kiri olnud, nagu Arabia kirjanik Ibn el Nedim teatab ja ka prooviks oma kirjas ühe sõna on üles tähendanud, mida aga siamaale veel keegi ei ole seletada suutnud.

Edasi tähendab hra Saal, et vana Eesti kirjamärkisid vast roosi kirjades peitub, märkides, mida roosi ehk elitinga arstijad ja nõiad paberi peale teevad, millega nad haige koha kinni seovad, ja arvab, et sarnaseid nõiamärkisid siin kergeste võiks kontrollida.

Kui kellegil korda läheks neid märkisid üles tähendada, siis oleks see muidugi väga tänuväärne töö, kuid kahjuks on nõiad ja soolapuhujad (välja arvatud petised) ka juba välja suremas ja vist ei saaks nii kerge vaevaga nende salamärkisid mitte kätte. Ka sõlgede ja teiste sarnaste asjade pealt ei ole küll uurijate teadustuste seas ega oma nägemisel midagi kirjataolist leida olnud.

Ka nahkrahad, kus hra Saal arvab ehk märkisid leida olema, ei ütle meile midagi. Pealegi olivad rahad omal ajal vahetuse kaup, nõnda et tema väärtus tema hinna järele käis ja mingit tähendust tema peal vaja ei olnud. Väärtust arvati, nagu Vene uurijad tõendavad, häduse ja looma liigi järele. Nimi nagatae, nagu vanades kroonikates leida, peab tähendama, et soobli nahk kõige nelja käpaga oli — ногата — ногатый — съ ногами. (? Toim.)¹⁾

Et Soome sugu rahvastel, ligemas mõttes, oma kirja oleks olnud, ei ole siamaale minu teada veel kindlaks tehtud. Küll leiti Siberimaalt kivi sisse raiutud kirjasid, mida Soome sugu rahvaste omaks peeti, kuid pärastised uurimised tegivad selgeks, et need kirjad ühe Türgi suguharu omad on. Teade on selle poolest õige huvitav, et võrdlemisi madalal järjel arvatud nomadi rahval oma tähekirj olemas oli. Kirjadega hauakiva leiti juba ammugi Jenissei ja Orchoni jõgede ümbru-

1) Усовъ, С. А. О древнихъ русскихъ деньгахъ, Древности IX, 1881, 1 гривна = 20 ногатамъ = 25 кунамъ = 50 рѣзанамъ = 600 виверицамъ = 1200 бѣлей.

sest. Juba 1720 aasta ümber kirjeldavad Messerschmidt ja Strahlenberg sarnaseid kiva. Castrèn uuris neid 1847 aastal, pärast seda käisivad neid Aspelin, Appelgren, hiljemalt Heikel ja Donner ära joonistamas. 1909 on Soome uurija Ramstedt suurema kivi üles leidnud mitme tuhande märgiga. Vene uurijatest on neid kohti uurimas käinud Radloff, Klementz, Jadrintzev ja teised. Kiva pealkirjadega on õige rohkesti, neid on sadade kaupa leitud, mõnel neist on ka Hiina keeli tähti peal. Suuremalt jaolt on need kõik mälestusekivid haudade peal. Harva on sarnast kirja mujal leitud, nagu Hiina peeglite, rahade ja teiste asjade peal.

Esimene, kellel korda läks seda kirja ära seletada, oli Daani õpetlane Wilh. Thomsen. Pärast teda on iseäranis nendega veel tegemist teinud Radloff, Donner, Tallquist, Töttermann, Deecke ja teised. Nende uurimiste järele on kirjad vana Türgi keeles kirjutatud, umbes aastatel 621—943 p. Kr. Enamiste on nad surnute mälestuseks ja kuulutatavad ülemate ja pealikute vägitegusid järeltulijatele. Üks neist algab peaaegu Moosese sõnadega: „Peale selle kui üleval sinine taevas ja all must maa oli loodud, sai inimesepoeg loodud. Inimese poegade üle sai minu vanaisa Bumin ja minu isa Izteme ülemaks ja kui see nõnda oli sündinud, siis tegi tema teoks, et Türgi rahva seas rahu ja seadus peetud ja alahoitud sai jne.“

Rahvas, kes need kirjad järele jätnud, on vist kirgiside tõugu olnud. Nad olla Hiina kirjade järele heledate juustega, punaste nägudega ja siniste silmadega olnud.

Sealsamas ümbruses on ka vase kaevandused, mis „чудскія копи“ ja kalmukünkad, mis „чудскія могилы“ nime all tuttavad on. Kuid midagi tunnistust ei ole olemas, mis tõendaks, et see „чудь“ Soome sugu rahvas oli. Kas nad palju enne kirgisisid seal elasivad või ehk kirgisisid nõnda nimetati, ei ole teada. Need olivad küll enam karja kasvatajad, kuid leitud veskikivid — käsikivid tunnistavad, et seal ka põlluharija rahvas on elanud. Nimetada oleks ehk ühte iseäraldust, mis Orchoni kirjades Soome sugu rahvaga ühte läheb, s. o. arvusõnade lugemise viis. Orchoni kirjades loetakse nimelt üksteistkümmend, kaksteistkümmend, üks kolmatkümmend jne., mitte kakskümmend üks, kolmkümmend üks, nagu teistes keeltes. Seesama lugemise viis on Eestis ja Soomes jaolt praegu: üksteistkümmend, kaksteistkümmend jne. jaolt enamalt: üks kolmatkümmend jne. pruugitav olnud. Teiste praegu elavate rahvaste juures on ainult ühe Tibeti piiril elava Türgi suguharu kara-uiguride juures praegu veel sarnane lugemise viis olemas.

Kui kergeste kirja ajaloo uurimise juures eksida võib, ainult välimise kuju järele otsustades, ilma et katsutaks selgeks teha, kust teed kiri teatava rahva juure on jõudnud, näeme ühe prof. Donneri töö juures. Orchoni ja Jenissei kirjamärkide seas leidis Donner niipalju sarnadust Veike-Asia Lykia ja Caria tähtedega, et ta neid kõige ligemaks sugulasteks pidas. Hiljematel uurimistel tuli aga välja, et sarnadus ainult selle läbi on tulnud, et mõlemad kirjad ühest alghallikast välja on läinud, kumbki aga koguni teist teed mööda.

Türgi rahvas, mille all mitte praegust Osmani rahvast ei tule mõelda, sai oma kirja vististe üle Kesk-Asia, kas võttis teda Indo-Skythidelt, ehk jälle tegi tema Aramea tähestiku järele, mis sel ajal vist Kesk-Asias veel tarvitusel oli. Indias leitud kirjades tulevad tähekujud ette, mille seast mõned õige lähedalt Orchoni tähti meele tuletavad; kuidas see kiri Orchoni kirjaga ühenduses seisab, ei ole veel selgeks tehtud, sest et ülemineku vormisid siia maale veel leitud ei ole.

Missuguse rahva juures kõige esiti tähekiri tarvitusele võeti, seda ei ole siia maale veel mitte selgeks tehtud. Kuna suurem jagu õpetlasi selles arvamises on, et phönikialased selle kunsti üles leidsivad, peavad aga teised kreeklasi kirja ülesleidjateks ja arvavad Kreeta saart tähekirja sündimise koha olevat.

India kirjad, mida hra Saal kõige vanemate kirjade sekka arvab lugeda, ja mille uurimist ta Eesti kirjamärkide võrdlemiseks soovitab, kui neid peaks leitud olema, on ka alles Phönikia kirjade eeskujul algatust saanud ja just kuninga Asoka kirjad (kirjut. umbes 230 a. e. Kr.), milledest hra Saal ärakirjasid on saatnud, näitavad kõige selgemalt ülemineku vormisid Sanskriti tähtede poole.

Kuhu Põhja rahvaste ruune kirja algkodu mahutada tuleb, selle üle ei ole õpetlased ka sugugi veel ühele otsusele jõudnud. Kuna ühed (Wimmer, Bugge) neid Rooma tähtede järele arvavad loodud olema, tõendavad teised, (Friesen), et Gooti rahvas nad Musta-mere ääres elades kreeklastelt laenanud ja aja jooksul muidugi ümber muutnud on. Kolmandad (Wilser) ütlevad koguni, et ruune põhjamaa germanide eneste leidus on ja kusagilt laenatud ei ole. Wäga võimalik on aga, et nad oma algkuju phönikialastelt on saanud, kes juba õige hallil ajal, sest ajast peale, kui veel kiilkirja kirjutati, juba Baltimere kallastel olla käinud merevaiku üles ostmas ja kaupsid vahetamas. Kirjalikka teateid nende reise kohta arvab Oppert juba 10. aastasajast e. Kr. leidnud olema.

Võtame kas ruune, Orchoni, Phönikia ehk Saba kirjasid, siis leiame seal küll palju märkisid, millel üksteisega sarna-

dust on, kuid õige tihti ei ole neil tähtedel üks ja seesama tähendus, tuleb aga ka ette, et märk ühte ja sedasama häälikut kujutab. Ruune thors ja Sabakirja täht dent on näituseks täieste ühesugused ja tähendavad ühte häälikut.

Et ruunedel oma nimetused olivad, nagu fa, fch = rikkus, ur = algus, metshärg j. n. e., siis arvab hra Saal, et ruune kiri ka varemalt hieroglyphide sarnane võis olla, kus iga asja nimetuseks oma ise kirjamärk oli, siis oleks märkisid muidugi musttuhast pidanud olema; vististe on aga nimi ainult välimise kuju järele antud, nagu Wiedemann meilt näitusi toob: pikk I (f) = nagu kaevu kook, t = nagu voki käsipuu, d = kelgu jalas jne.

Et kirjad puu sisse lõigatud ehk kivi sisse raiutud saivad, siis oli kirjutamise tehnikas materjali vastu võitlemine raskem ja kirjad hoidsivad oma lihtsamaid algkujusid kauem alal. Pärastpoole, pergamendi, palmilehtede ja paberi tarvituse ajal, muidugi oli palju kergem tähtesid muuta, kaunistusi juure lisada ja neid keerulisemaks teha.

Kirjamärkidest lahtutada tulevad märgid, mida meie mitmete rahvaste juurest leiame, need on omanduse märgid, õue- ja majamärgid. Neid leiame meie Rootsis, Soomes, ja ka meil on nad tuttavad, iseäranis rannaäärsetes küldes ja saartel. Neid lõigati ehk põletati majariistade, kalapüügi ja jahiriistade peale, et pärast omanikku ära tunda, lõigati põhjapõdra sarvedele ehk hobustele märgiks peale. Samojedide, ostjakide, votjakide, tscheremisside, tatarlaste ja teiste rahvaste juures, kus kirjatundmine madalal järjel on, on need märgid laialt tarvitusel. Kirja õppimisega kaovad nad aegamööda, et kirjatähtedele aset anda. Märgid on enamiste väljamõeldud ja ei ole küll mitte kirjatähtedest tekkinud, ehk küll mõned uurijad neist, näituseks Saksamaal, arvavad ruune monogrammisid välja lugeda võivat.

Märkide paljuse juures muidugi võib ette tulla, et üks ehk teine märk mõne kirjatähega ühte läheb, mis aga muidugi kogemata kokkukuhtumine on. Vene reisija Lepechin leidis teiste samojedide märkide seas ka järgmised Э X, mis õige sarnased Jenissei ja Orchoni kirjatähtedega on, kust oleks arvata võinud, et Orchoni märgid samojedide seas on tuttavaks saanud, kuid tuli välja, et omaniku nimi Эфимъ Хабаровъ oli, see tähendab, need olivad lihtsalt natukene muudetud Vene tähed.

Kivide sisse raiutud on Soome sugu rahvaste elukohtadelt siit ja sealt küll elajate ja inimeste kujusid leitud, ka veikesed märgikesed juure lisatud, aga mingit kirja sealt välja lugeda ei ole võimalik. Sarnaseid kaljude sisse raiutud pilti

on Tom'i jõe ääres, Tscherdön'i ligidal ja Onega järve kaldal. Õige suurel arvul on sarnaseid kujutusi Minussinski¹⁾ ümbruses leitud, kus mõnes kohas sadade kaupa elajate ja inimeste kujusid kaljude peal olemas on, ka kirjasid on seal juures olemas, mis aga ka vist Türgi rahva omadeks tulevad lugeda.

Eelnimetatud ilma kirjatähtedeta kujutustes tähendas keegi vahest ülesse, et ta teatavas kohas nii ja nii palju seda ehk teist seltsi loomi jahisaagiks oli saanud, ehk jälle koha, kus tal õnneks oli läinud suurt kala saaki saada. Selles kirjas katsub tema kirjutaja asja ennast kujutada, aga mitte tähtedega, sõnadega ega lausetega — Ideographia. — Teistsuguseks mõtete edasiandmiseks see kiri ei kõlbanud, nii et seda veel õieti kirjaks lugeda ei või.

Aegamööda võib muidugi seesugustest piltidest kiri välja areneda, nagu hieroglyphid, mõnede arvamise järele on ka kiilkiri piltkirjast oma algatuse saanud. Teisal sai piltkiri küll täiendatud, aga jäi siiski veel ikka piltkirjaks ja ei lahkunud palju oma algkujust, nagu indianlaste juures. Kaljupiltidest, mis Soome sugu rahvaste asupaikadest on leitud, on arvata, et seesugune mõtte ülestähendamise viis küll lapsekingadesse on jäänud. Eestis ei ole midagi sarnast leitud.

Nagu Scheffer²⁾ teatab, tarvitasivad laplased nõidumise juures isesuguseid trummisid, nahaga üle tõmmatud, mille peale nad lepa koorest keedetud punase värviga nõiamärkisid maalisivad. Trummi peale pandi üks vasest rõngas, mille külge väiksemad rõngad olivad kinnitatud ja mida nad arpa nimetasivad. Nõidumise juures löödi selle peale kaheharalise sarve otsaga. Selle järele, missuguse märgi juure arpa seisma jäi, arvasivad nad ettekuulutusi ja muud. Nõiamärgid nende trummide peal on inimeste, lindude ja neljajalgsete kujud ja ei ole sealt ka midagi leida, mida kirjatähtedeks võiks lugeda.

Tähelepanemise väärt on kaks pealkirja püha piltide pealt, mis Woshema kirikus Wologda kubermangus on leitud, ja tähestik, mida püha Stefan, Permi rahva apostel, kokku olla seadnud.

Stefan sündis umbes a. 1346 Ustjugis, õppis varakult kirja tundma. Et ta syrjanidega tihti kokku puutus, sai ta nende keelega pea tuttavaks, ja tal tuli himu syrjanisid ristiusku pöörda. Astus vaimulikku seisusesse, õppis kloostrites ja reisis pärastpoole Syrjani maale.

Syrjanid kummardasivad sel ajal ebajumalaid, päikest, kuud, tähti, pikset, välku ja metsapuid. Kõige rohkem auus-

1) Извѣст. Русск. Ком. для изученія Ср. и Вост. Азии № 4—1904.

2) Scheffer, Lappland. Franckfurt am Mäyn, 1675.

tasivad nad aga Jumalat, kelle kuju uhke riietega, kalli nahka-dega ja kuldkrooniga ehitud pühas hiies üles seatud oli.

Nagu Stefani eluloo kirjutajad räägivad, oli temal seal mitmesuguste raskustega võidelda, aga kui rahvas nägi, et tema nende jumalate kujud ära hävitas ja nende pühad puud maha raius, ilma et temale seal juures midagi häda oleks juhtunud, siis pöörasivad palju tema usku ja hoidsivad tema poole. Seal olla tema ka Syrjani tähestiku kokku seadnud ja raamatud selles keeles kirjutatud. Kuna ühed selles arvami-ses on, et syrjanidel endil tähestik oli, mida Stefan tarvitusele võttis, kirjutab keegi Stefani eluloo kokkuseadja, et tema selleks märkisid on tarvitanud, mida syrjanid pulkade sisse lõikasivad ja mida nad p a s nimetasivad. Nende märkidega tähendasivad nad päevi, nädalaid ja kuusid, neid märkisid kirjutasivad nad oma majariistade, kottide ja piirikivide peale. Nendele täienduseks lisas siis Stefan veel Vene ja Kreeka keele tähti juure. Kah-juks ei ole sellest kirjast aga muud järele jäänud kui tähestik kahes või kolmes ärakirjas, kus need aga ka üksteisest lahku lähevad, peale selle ülemalnimetatud kaks pealkirja püha pil-tide peal. Ühe neist leidis, nagu Sjögren teatab, arst Fries, kes sellest ärakirja Peterburi akademiasse saatis, teisest võttis Sjögren ise ärakirja.¹⁾

Et kirjad aastate jooksul palju oma algupäralisest kujust on kaotanud, mõnest kohast värv maha pudenenud, teises kohas praod juure tulnud, mõnest märgist midagi enam järel ei ole, siis on küll peaaegu võimata, kirja veel ära seletada. Herra Truusmann²⁾ on seda katsunud teha ja arvab, et nad Votjaki keeles on kirjutatud. Kui õige see seletus on, peab küll Votjaki keele tundjate otsustada jääma. Kahjuks ei ole minu teada Soome-Ugri selts, kellele hra Truusmann oma töö on näha saatnud, selle kohta mingit arvamist avaldanud.

Võib olla, et ehk edaspidised uurimised veel mõne vana raamatu ehk proovi Stefani kirjast välja toovad ja meile roh-kem seletust temast annavad, sest mitte üksi Stefan, nagu vanad ajaraamatud kõnelevad, ei olla mitu raamatut Syrjani keele ümber pannud, vaid ka tema abilised ja järeltulijad olla seda teinud:

„И попове его пермскимъ языкомъ служяху обѣдню, заутреню же и вечерню, пермскою рѣчію пояху и канонархи его по пермскимъ книгамъ канонархаша, и чтецы чтеніе чтяху пермскою бесѣдою, пѣвцы же всяко пѣніе пермски возглашаху.“

1) Sjögren, Ges. Schriften I.

2) Трусманъ, Чудскія письма.

Kui meie nüüd oma kodus, eestlaste maal ümber vaatame, siis ei leia meie vanadest märkidest, millel kirja tähendus võiks olla, peaaegu mitte midagi.

Ehk küll ruune kirja tarvitajal rahval läbikäimist meie maaga on olnud, siiski ei ole ka nemad midagi oma märkidest siia maha jätnud. Üks kivi ruune tähtedega on omal ajal leitud, kuid tuli välja, et see võltsitud oli. Keegi parun Krüdener oli selle kirja kivi sisse raiuda lasknud ja selle läbi õpetlastele palju peamurdmist valmistanud, enne kui ta oma teo üles tunnistas.

Maja- ehk omanduse-märkisid on olemas, sisemaal vähem, ranna ääres ja saartel rohkem, aga nagu eespool tähendatud, ei ole neil kirjaga ühendust. Holzmayer¹⁾ leidis a. 1869 Sõrvemaal ühel Jaani-õhtul kusagil taluvärava posti peal kriidiga kirjutatud kolm rida ühesuguseid märkisid. Küsimise peale nende tähenduse järele vastati temale, et neid vist „koerad poisid“ sinna kriipsutanud.

Joonistuse järele, mida Holzmayer juure lisanud, näib, et need vististe ka muud midagi ei olnud, kui majamärgid.

Palupera mõisa ligidal Otepää kihelkonnas olnud veel käesoleval aastasajal püha hiis, hiie ligidal neljanurgeline kivi, alt laiem kui pealt, kõiksugu sisselõigatud piltisid täis, kirjutab O. Kallas prof. Krohni töö üle refereerides²⁾, kahjuks aga ei ole neist piltidest ära kirja olemas.

Karksi-Nuia alevis seina sisse müüritud kivi pealt on keegi hra Kivisäkk J. Jungile³⁾ ära kirja saatnud.

Abjas, Mulgi talu põllu sees olla kivi kalme juures kaks kivi pealkirjadega olemas olnud. Üks neist olla lina leotamise juures jõe põhja läinud, teise on Jung omale saanud⁴⁾.

Hra Truusmann on neid seletada katsunud⁵⁾ ja arvab välja lugeda võima: esimese kivi pealt „kuningas“, ja teise pealt „kõivumets“. Ka leiab ta neil tähtedel sarnadust Orchoni ja Stefani kirjaga.

Et aga see materjal nii vähene on, ja meil õiget päevapiltlikku ehk muud loomutruud koopiat neist kividest olemas ei ole, pealegi hra A. Jung⁶⁾ kirja Abja kivi peal koguni teist moodi arvab näinud olevat, siis peaksime küll veel rohkem materjali ära ootama, enne kui neid vana Eesti kirjadeks võiksimme tunnistada.⁷⁾

1) Osiliana.

2) Eesti Üliõpl. Seltsi alb. III.

3) J. Jung, Muinasaja teadus.

4) Sealsamas.

5) Археолог. Изв. и зам. 1899, I, 2.

6) J. Jung, Разные знаки, надписи jne. (käsikiri).

7) Eelpool nimetatud kirjad ilmuvad kõik selle numbril lisas.

Lõpuks oleks veel kõikidele tungiv palve südame peale pandud, et kus iganes vana kivide ehk muu materjali peal mingisuguseid märkisid olemas on, neid võimalikult loomutruult katsutaks ära joonistada, ehk päevapildiks võtta, ehk jälle E. Kirjanduse Seltsile teatada, kes siis selle eest katsuks muretseda, et asjatundjad kirja lähemalt järele vaataksivad.

Ruttama peaks aga sellega, sest ka kõige kõvem kivi ei pea ajahamba ees vastu, vaid vihm, jää ja päikene lõhuvad ka raudkivi sisse praod, nii et ta ühest ära pudeneb ja kirjad jäädavalt kaduma lähevad. Mitte üksi isesugused tundmata märgid ehk piltkujud ei tuleks üles tähendada, vaid ka kõik Ladina, Vene ehk muu keele tähtedega kirjad, sest materjal, mis vahest kirja ajaloo kohta midagi tunnistust ei too, võib ajaloo sündmuste, perekonnaloo ja muu jaoks väga tähtis olla.

Sennikaua aga, kui meil rohkem kirjasid tunnistuseks käepärast ei ole, peab küsimine, kas vanadel eestlastel kirja oli, lahtiseks jääma.

Auuhinnad 1909. aastal ilmunud ilukirjandusliste tööde eest.

Toimekond, kes Eesti Kirjanduse Seltsi ülesandel 1909. aasta jooksul ilmunud ilukirjanduslisi töösid läbi vaatas, ei leidnud nende seast mitte laitmata, auuhinna väärilist tööd. Otsustati siis parematele nende seast ergutuse-auuhinnad sid kirjanikkudele toetuseks anda, et lootusrikkamad ja abitarvitajad nendest vähemast kuu ehk paargi tuleval aastal mureta kirjandusliseks tööks võiksivad ära tarvitada.

Toimekonna ühehäälelise otsuse järele anti siis sidumata kõnes kirjutatud tööde seast uudisjutu „Noored hinged“ kirjutajale A. H. Tamsaarele 100 rbl. ergutuse-auuhinnaks. Ehk küll see jutt toimekonna arvamise järele „Pikkadest sammudest“ palju edasi ei vii, siiski on tema hoolega käsitatud stiili ja oma hingeteaduslise peensusega ometigi kõige parem töö läinud aastal. Luuletuste seast määrati „Juhan Liiwi lauludele“ iluväljaandes niisama 100 rbl. Ehk selles väikeses ilusas kogus küll ka keskmisi laulusid on, siiski käib hea osa nendest oma otsekoheste tundmuse soojusega meie kõige paremate luuletuste hulka.

Väikeste juttude kogude seast määrati pikemate vaieluste järele Jaan Lintropile tema jutukeste kogu „Igapäevane elu“ eest 50 rbl. Toimekonna liikmed leiavad, et

Lintropil oma hea and on, kuid G. E. Luiga ettepanekul avaldatakse soovi, et tema väljatöötamises põhjalikum oleks.

Teistele sellel aastal ilmunud töödele ei arvata ergutusehindade andmist mitte kohaseks.

Et ilukirjandusliste tööde peale määratud hindadest nii 50 rbl. üle jäi, siis lepib toimekond „Postimehe“ toimetusega, kelle 150-rublalises hinnast 50 rbl. üle jäi, nii kokku, et toimetus omalt poolt selle ülejäänud 50 rbl. kirjanikule Fr. Tuglasele tema „Noor-Eesti“ III. sees ilmunud arvustulise töö eest Eduard Wilde ja Ernst Petersoni üle „erakorraliseks tasuks“ määrab. Ilukirjanduse õige edenemise kohta on teatavaste põhjalikum arvustus väga tähtjas. Ja Tuglase arvustus on suurem ja põhjalikum sellesarnane töö, mida tähele panna tuleb.

Auuhinna mõistjate toimekonnast lahkus ajapuuduse pärast K. M e n n i n g, ja tema asemele astus K. A. Hindrey, nii et auuhinna mõistmisest osa võtsivad: K. A. Hindrey, A. Jürgenstein, Aino Kallas ja G. E. Luiga.

Eesti Kirjanduse Seltsi eestseisus.

Üheksa Kreutzvaldi kirja C. R. Jakobsonile 1866—1880.

Meie avaldame alamal 9 F. R. Kreutzvaldi kirja C. R. Jakobsonile. Kolm esimest ulatavad vanemasse ajasse ja puudutavad rohkem kirjanduselisi ja keelelisi küsimusi, kuus viimast viivad meid „Sakala“ ilmumise ajasse ja näitavad meile esimesi poliitika võitlusi Eestis. Nende äge toon ja teravad torkimised kõlavad 75-aastase rauga suus võõristavalt ja mõned ringkonnad ehk soovitaksivad nende mittetrükkimist. Aga meie peame nende ilmumist uema mineviku valgustamiseks väga tarvilikuks. Nende kaudu vaatame meie sügavamalt Kr. südamesse ja püüdmiste salakambrisse, kui senni trükitud kirjatööd seda lubavad. Jakobsoni vastu puistab Kr. oma südame välja ja nimetab iga asja ja inimest tagasihoidmatalt, nagu tema seda teab. Ilmeksimata ei ole Kr. mitte, niisama vähe kui tema vastased, aga ta on mees, kell oma aja ja olude kohta kindlad, väljavoolitud arvamised ja vaated on. Inimesed, keda tema valusalt riivab — teisiti Kr. ei saa ega wõi — on ammu kõik surnud. Neile ei tee see enam haiget. Ka on neil kui avalikkudel tegelastel see kallis eesõigus, et nad avaliku arvamise alla käivad ja avalikku kohtumõistmist peavad kannatama.

Niisama vähe on nende perekondadel põhjust pahandada. Pealegi on kirjade saaja, C. R. Jakobson, teravamad kohad juba varemalt ilmutanud, nimelt oma vaidluskirjades J. Hurtiga ja lõpuks vana sõbra Kreutzvaldiga.

Kirjad trükitakse sõna sõnalt ja täht tähelt nagu Kr. nad üles on pannud. Saksa keeli kirjad on võimalikult ustavalt ja karva pealt tõlgitud.

Trükki toimetaja.

Esimene kiri.

(Saksa keeli alguskirja järele ümber pandud.)

Võrus, 2. septembril 1866.

Kõrgeste austatud herra!

Teie 24. augustil kirjutatud kirja peale alandlikult vastates pean kahetsedes teatama, et ma Teie soovi Eesti rahvalaulude asjas mitte nõnda täita ei või, kuidas ma seda sooviksin, sest et ma suurema osa oma kogust juba rohkeste poole aasta eest Berlini, ühe sealse keeleuurija kätte saatsin, kes neid võltsimata Eestirahva sünnitusi oma Soomesugu rahvaste keeleuurimise juures tarvitamiseks palus. — Kui Teie aga, nagu Teie tähendate, „Kalevipoega“ ja Neus'i „Rahvalaulusid“ olete tarvitanud, siis on Teil arvatavaste juba kõige parem materjal käes, vähemast minu koguga võrreldes; ma ei teaks tähendatud lauludele tõeste mitte midagi üheväärilist kõrvale panna.

Kuna Teie praegu, nagu Teie teatate, ühe koolilugemiseraamatu väljaandmise kallal tööd teete, loodan mina, et Teie mulle seda pahaks ei pane, kui mina tundmata viisil Teile oma soovi palve näol ette panen, nimelt seda paludes, et Teie oma raamatu uues kirjaviisis trükkida laseksite.

See oleks kurblik ajanähtus, kui kõigis asjus edupüüdjad mehed arusaamata ja sõgedate käratsejate ning otsustamisevõimu poolt alaealiste eksiarvamiste pärast oma iseseisvuse ja parema teadmise ära salgaksivad. See oleks ekslik armuheitmine. See on kahtlemata selge, et uus võidab; ta peab enesele teed raiuma, seda enam, et juba rahva seast hääli on kuulda, ja pealegi väga tähelepanemise väärilisi hääli, kes vana rämpsure lõputegemist soovivad. Ma lugesin hiljuti „Postimehest“, et Teie „Kalevipoja“ kuulutuse uues kirjaviisis avaldamise pärast kahetsemist avaldate! 1)

1) „Eesti Postimehe“ 26 nrs. 1866, a. kirjutab C. R. Jakobson „Ural-Altai“ keeltest pikema kirja. Seal avaldab ta „Kalevipojast“ tuttava koha: „Aga ükskord algab aega“ jne.“, mille kohta ta „Kalevipoja“ kirjaviisi kohta järgmise tähenduse teeb:

„Kahjo, et Kalevipoea laulust ka see anne, mis rahva heaks trükkitud, uue kirjutusse visis on kirjutud! Nemmad ei mõista tedda palju luggeda. Üks püüdjä vaim saab agga keigist jaggu.“ C. R. J.“

Sellest selgub, et Jakobson mitte algusest peale uue kirjaviisi sõber ei olnud. Tema sell ajal „Eest. Post.“ avaldatud kirjad on kõik vana kirjaviisi järele kirjutatud.

Ü. p.

Selle avalduse järele võiksin ma küll nagu peopesast Teie otsust oma palve kohta juba ette näha, aga ma ei või oma arvamist Teile siiski avaldamata jätta, sest et õigus ja tõde minu pool on. Meile on tõeste „kooliraamatut“ tarvis, aga mitte „k o l i raamatut“, missugust prügi meil juba on.

Kõrgeste austades

Teie alandlik Kreutzvald.

Teine kiri.

(Saksa keeli alguskirjast ümberpandud).

Võrus, 2. juunil 1867.

Austatud herra!

Et ma alles nüüd Teid Teile lahkelt saadetud aabitsaraamatute eest tänan, tuleb sest, et Teile 25. märtsil valmistatud saadetus alles 25. mail siia jõudis! Ma leian, et raamat väga kohane ja kõlblik on. Kinkigu Jumal ainult inimestele mõistust ja tahtmist, et nad vanast rämpsusst lahkuksivad ja uut teed hakkaksivad käima! Kas ja kuidas aabits rahvale maitseb, selle üle ei või meie enne sügiset midagi ütelda, sest et Eesti raamatukauplemine suvel mingisugust elu ei avalda. Jah, kui meil kirjan-duselisel ajalehte oleks, siis võiksimme rahvas uue raamatuga tutvustada, nüüd aga peame tutvustamist aja hooleks jätma ja ootama, kunni see seda omal viisil teeb.

Soome kirjaviisist lahkuminemise vastu ei ole minul midagi. Nõnda on lootuse järel koguni võimalik asja läbi viia, et uue ja vana vahe mitte nii väga silma ei paista. Ma võin Teile vahvust ainult kiita, et Teile „Meie Isa“ palve lõpulausest sõna „see“ täie õigusega välja olete jätnud. Kas ei oleks aga ka kohasem: „Meie igapäevast leiba anna meile tänapäev“ asemel ütelda: „Anna meile meie päevalist leiba täna?“ Nõndasama on minu arvamine, et ka järgmises palves eksitus on, kui meie „unsere Schuld“ asemel „meie võlad“ ütleme. „Anna meile andeks meie süüd, nõnda kui meie andeks anname oma süüdlastele —“ näib minu arvates palju kohasem olevat. „Süü“ ja „võlg“ tähendavad Eestikeeles teine teist mõistet, selles palves on aga arvatavaste „süüd“ mõeldud. Aga ka sell korral, kui meie vana viisi juure tahaksime jääda, jääks tarvitatud paljuse vorm se'etamata. Vast peaksime siis Saksakeele eeskujul „meie v õ l g a“ ütlima. Terve piibel kubiseb niisugustest keeleessingutest, kuid siiski tulgu Jumal sellele appi, kes seda tahaks parandada, sest seda ei peetaks mitte lihtsaks keeleparandamiseks, vaid seda tunnistataks pühaduse kallale tungimiseks. Sest on küll päris häbi, et keeletargad siamaale „die Herrlichkeit“ kohta sündsast sõna ei ole loonud, sest „au“ (die Ehre) on ommeti hoopis teine mõiste. Minu mitteasjatundja arvamise järel peaks Issanda palve Eestikeeles järgmiselt kõlama, s. o. kui meie vana prügi tähelepanemata jätame ja lihtsalt mõttest kinni peame: „Meie Isa, kes sa oled taevas! Pühandatud saagu sinu nimi. Sinu riik tulgu. Sinu tahtmine sündigu¹⁾ kui taevas nõnda ka maa

1) „sündigu“ asemel võiks ehk parem „sündku“ olla ?

peal. Anna meile meie päevalist leiba täna. Anna andeks meile meie süüd, nõnda kui meie andeks anname oma süüdlastele. Ära vii meid mitte kiusatusesse. Vaid peasta meid ära pahast. Sest sinu päralt on riik ja vägi ja auherrandus igaveste. Amen!"

Kuid sellest olgu küllalt. — Jään Teie kooli lugemiseraamatu ilmutist suure põnevusega ootama; peaks see mitte nõndapalju aega oma teekonnal tarvitama, kui selle eelkäija ja teetasandaja!

Kõrge auupakkumisega

Teie alandlik Kreutzvald.

Kolmas kiri.

Austatud herra!

Kui Teie 2. Oktobril läkitatud kirjandiku ja raamatu¹⁾ peale vastus ja tänu natuke pikale viibind, siis palun sellega mind vabandada, et need lahked anded vast Oktobri kuu lõpul minu näpude vahele puutusivad, ja mul varem vastamise mahti ei juhtunud. — Paari päeva eest läks Teie soovimist mööda kuulutus „Postimehele“, kelle seest kiitust ja laitust leiata.

Uute sõnade sünnitamisel ei ole Teie ihnus olnud, minu arvates olete oma varandust mõnes kohas prassides pillanud, kus vist võimalik oleks olnud vähemaga läbi saada. Meie praegustel põllumeestel puudub Mineralogia tundmine, mis läbi nemad mullapõrmust kõik iselised jaod kui: Sech, Kalkspat, Feldspat, Quarz, Tufstein, Thonschiefer etc võiksid väljavaliteda, ja niikaua kui asi neil võõras, ei ole nimeandmisega pakitust. „Sigitav savi“ Mergel, keda rahvas mõnes paigas tunnevad, võis väga hästi Saksa keele nimega *kas m ä r g e l* ehk *mer jel* meile omaduseks saada, mis läbi sõna kolm silbi lühendust leiaks. Säherdusi lühendusi olen mitmes kohas näitnud. — Räägime siin veel paar sõna pikemalt. „Maasundused“ ei taha minu arvates sellega mitte ühtejoosta, mis „Erdformationen“ tähendavad, sest et asundustest midagi vormliku teisiti muutmise pilti meie ei jõua märkada. Ka „maapöörused“ tohiksivad sügavamal uurimisel mõnusamat kohaliku leida. Mikspärast ei võiks Saksakeele sõna *flüchtig* mitte niisama hästi *lendlik* olla? „äralahkuv“ kostab minu kõrvale palju võõram. „Ärahingama“ ei tähenda meie keeles mite niiskuse tahendamist (*verdunsten*), vaid pruugitakse seal kus Sakslane *verflüchtigen* ütleb, nõnda kui: *ölut* ehk *viin* on *ära hingand* (*der Spiritusgehalt hat sich verflüchtigt*). — „Edasisaatmine“ ja „kaesjagamine“ — *die Leitung und Mittheilung der Wärme*, „jooneldamine“ — *die Strahlung*, „jätkundikud“ — *Pflanzengefäße* näitavad ka paremaid asemlikusi himustama ja sügavam järelemõtlemine neid Teile vistist juhatama. „Ollus, ja „ollused“ — olen ma surnukambri puhkama saatnud, meie oleme täna

1) Mõeldud on C. R. Jakobsoni „Teadus ja Seadus põllul,“ mida Kreutzvald „Eesti Postimehes“ 1869 nr. 48 märgi († ld) all arvustas. C. R. Jakobson ei olnud rahul ja vastas Kreutzvaldile „Eesti Postimehes“ 1869 nr. 51: „Uue sõnade ja teaduse nimede sünnitamisest.“

Trükki toimetaja.

päävani nendeta läbi saanud ja loodame ka edespidi veel läbi saada. Nende sabandamist sõnade taha ei tohiks vist keegi keele ilunduseks kiita. Hapnik, lämmastik, süsinik, vesinik, kellele Sakslane iga ühele oma „Stoff“ sabaotsa sidunud, meie loodame, et n i k sedasama jõuab täita. — „Öhupesa“ — der Dunstkreis. Ei ma tahaks uskuda, sest Dunst ei jookse meie õhuga koku, kes viimane muud ei ole kui puhas Luft. Seal võiks paremine vanal viisil Dunst ja Dampf mõlemad auruks jätta. „Pau-avused“ — Spaltöffnungen, minu keelemurdele võõras, meil on pragu, p r a u — die Spalte. „Priiõhk“ võib minu pärast kui priimees plakaatpassiga igale poole minna, aga ma kardan, et tema den Begriff von Atmosphäre mite jalul ei saa kandma. Kas ehk väljaspool atmosfäre kusa- sagil veel pärisõhku teuorjusel peaks elama? „Tärklehed“ — Samenlappen oder Keimblätter — miks ei idulehed? Kas tolmutee ei oleks siledam kui „kaelkeerus“? Olgu seekord küllalt, olen Teid küllalt juba vaevanud.

Teie soovimist „Kooli lugemise raamatu“ kohta ei ole mul võimalik täita, sest minu laulu ja kirjutamiseaeg seisab kaugel selja taga; kasinamaks läinud jõud, lust ja silmade seletus ei taha enam sõna kuulda, sellepärast läheb vaba-aeg pääv päävvalt lühemaks, et vaevalt niipalju mahti leian, sissetulnud kirjandikudele vastust anda.

Mispärast olete hilja aegu jälle erilaste pesa külge puutunud? Murjanide valgekspesemise seepi ei ole tänini veel kuskil keedetud? Et vana auväärt M u s t¹⁾ kalmu künka ligidal veel oma roostetanud odaga pimelaste sõjaväe hulka astub, pean ma kahetsema, sest et siin vanuse nõdrus suurem süüdlane on kui mehike ise. Kes meil keelest nii vähe, ja keeleseadusest midagi ei tunne, peaks paremine vait olema kui oma rumalust rahva ette kandma. Meil ei ole Inglise ja Prantslaste kirjutamise viisiga midagi tegemist, niisama vähe Sakslaste k. viisiga. Käigu nemad igäiks nõnda kudas tahavad, aga lasku ka meid nõnda käia kui meie tahame ja kuda loomulikult tee meil kõige siledam näitab. Ei ole maailmas veel ükski tõsindus tuulde läinud, sest et tõel visa vaim sees elab, kes seda valusamast põlema süttib, mida rohkem vaenlased tuld kustutada püüavad. — Juba leiame mitmes kihelkonnas, kelle hingekarjat- sed kõigetigedamad vastanikud on, rahva keskel uuenduse idud kasvamas. Walguse tera tungib kõige pisemast mulgust pimedada tuppa.

Teile kustumata töölusti kirjutuslaua taha soovides

Wõrul, 14 Novembril
1869.

Teie alandlik
Kreutzvald.

1) Nõnda eestistab Kreutzvald oma vana sõbra, Põlva õpetaja J. G. Schwartzi nime, kes 1820—1838 Põlvas abiõpetaja ja 1838 a. peale päris õpetaja oli. C R. Jakobson hurjutas „Eesti Postimehes“ 1869 nr. 33 „Missugune kirjutamise viis saab võitma, kas vana ehk uus loomulik viis?“ vana õigekirja poolehoidjaid. Schwartz, *seni.*, nii nimetas ennast J. G. Schwartz, tundis ennast haavatud olevat ja astus „Eesti Postimehes“ 1869 nr. 37 vastu: „Uus ja vana kirjutamise viis.“ Trükki toimetaja.

Neljas kiri.

(Saksa keeli alguskirja järele ümber pandud.)

Tartus, 28. märtsil 1878.

Austatud herra!

Tänan Teid selle eest, et Teie mulle puuduvad lehed laupäeval Karowi raamatukaupluse kaudu ja viimse numbri postiga saatsite, mis pühapäeva õhtul kätte jõudis. Aga ma pean enese kohuseks Teie tähelepanemist mõne asja peale juhtida, mis Teil vast teadmata võivad olla. „Sakalat“ luuratakse, nagu loomulikult ootama pidi, igalt poolt tuhandete silmadega, s. o. Arguse nägemise riistadega, isegi nõnda nimetatud vendade poolt, sellepärast peame kahekordse ettevaatusega töötama, kui Teil pealinnas mitte niisuguseid häid sõpru ei ole, kelle heatahtliku mõju peale kõige halvemal korral võiks loota. — Et maa-marshalli herra oma Peterburki minekuks muude asjatalituste sekka ka selle ülesande on saanud, kõik teha, mis iganes võimalik, et meie uue ajalehe käiku ja elu raskendada, kui selle seismapanemine esiotsa mitte võimalik ei peaks olema — seda kuulsin ma juba varemalt. Seda meeles pidades peab tunnistama, et rahva nurisemised lehe hilise ilmumise pärast põhjendatud olivad, sest et vaenlased igalpool suure hoolega seda eksiteadet laiale püüdsivad laotada, herra J. ei ole oma rahapuuduses muud teed leidnud, kui tellimiseraha vastu võtta, aga lehte mitte välja anda. Neid inimesi mõnitati, kes hoiatamistest hoolimata lehe siiski olivad tellinud. **Rahvaõpetajad** (Volkslehrer — sellel sõnal on kaks kriipsu all — ü. p.) — pastorid on eneste vahel kokku leppinud, uue ajalehe peale mitte tellimisi vastu võtta ega seda mitte soovitada, sest et niisugused inimesed nagu herra J. on, mitte elavate maakera elanikkude sekka ei tule lugeda, vaid neid peab juba hakatusest peale surnuk s pidama.

Eila ütles mulle üks meie eneste nõnda nimetatud vendadest, et mina Teile kirjutaksin ja Teid hoiataksin, ometi ettevaatlikumalt tööd teha, sest sell viisil, kuidas alatud, ei võida Teie töö kauemine kui lähema Liivimaa õpetajate sinodini kesta. Siis antavat valitsusele teada, et leht usule (religionile) kahjulik on, ja lõpuotsus saab sedamaid alla kirjutatud!! Nõnda siis pro primo: tarkuse ema (ettevaatust) mitte silmist kaotada, pro secundo: igapäevases hommikupalves mitte juurelisamata unustada: „Kaitse mind minu sõprade eest, vaenlastega loodan isegi valmis saama.“

Vagatsemise mantli kandmine ja silmade jõllitamine leiab praegu Tartus ja tervel Liivimaal kõige rohkem lugupidamist, sellepärast ei võid seda niisugustele pahaks panna, kellel iseseisvusest aimugi ei ole. — Nüüd 1)

1) Siin lõpeb äkitselt kiri: üks leht on kaduma läinud.

Tr. toim.

Austatud herra!

Tunnistuseks et Teie 8. kirjutatud sõnumik kautse teet ei ole läinud, vaid tema eile õhtul minu näpude vahele tulnud, tunnistuseks teiseks, et minu ettekuulutusel mitte tuulest ei olnud tulnud, kui ütlesin nii hästi Teie kui teiste „Sakala“ tõsiste sõbrade kohta: Jumal kaitsegu meid meie sõbrade eest! waenlastega loodame isegi korda saama! — Ma tunnen oma põesatagusid (mis nii palju tähendab kui Sakslaste Pappenheimer!) Aga ärge laske sellepärast juuksid veel enne aegu halliks minna. Pikk elu ja mitmet sugu inimeste ja rahvaga ümberkäimine on mulle silmi teritanud, et kus vaja nende peale toetada võin. Meie kitsehabemik¹⁾ — kõrgemate p— lakuja ja sisse-pugeja on mul nii tutav kui minu viis sõrme, nimetatud ibeda ammeti läbi, mis mõned nõdrad armastavad ja kui ebausum jumalad seaduslikult auusuitsetuseks pidavad, on tema ühel pool nii palju asumaad leidnud, et teda uksest välja ei visata, aga seda enam tagajärel naeretakse, teine kunsttükki on, et ta meeste ees, kes Eesti keelest just niisama palju oskavad, kui kõstri mullikas pühapäevast: suurt ja sügavat keele uurijad mängib, ehk küll siin Saksakeele sõna Forscher — „t u h n i j a g a“ palju osavamalt ümber tõlgitud võiks saada, õp. m. Estnischer Lector: Eestikeele p— lakuja, Estnischer Sprachforscher: Eestikeele tuhnija!

Teine tükk, kellest kirjutate pahandab mulle enam meelt, kui naljatust sünnitab. Ma oleksin Otepää paapstist enam iseseisliku ootanud, kui tema Teie vastu on näitnud; kes tõtelikult mees, see ei tohi teise ässitamist haukuma minna. Aga seepse õnnetus on, et iga kantsli-sõime külge siitunud mees lähema ehk kauema aja pärast inimliku enese küllest kui madu vana nahka maha poetab. Ma ep ole veel täna päevani üht ainukest preestri kuube leidnud, kelle mantli voltide vahel Jeesuitleste täisugu ei elanud. — Siiski, unustage juhtumist ja tehke rõõmsalt edasi tööd! Eesti sugu, iseäraliselt nooremad võiksid endid õnnelikuks kiita, kui neil rohkem „Sakala“ värvilisi karjapoisikesi taga järel kasvama saaks, ehk küll praegune kevadine ajatuul pisemad lootust ei anna, et ajad paremaks võiksid minna. Hermann²⁾ pidi minema, Falk³⁾ saab — kuidas ajalehed tunnistavad — äraminema sunnitud, kes teab kui kaua vana riigi kantsler, kellel ka enam poisikese püksa jalas ei ole, ja mõned teised valitsuse liikmed, kes siia maani temaga ühel adral tõmbasivad, seda halbi

1) Dr. M. Weske — Eesti keele lektor 1874—1886 — oli sell ajal Tartu Saksa ajalehe „Neue Dörptsche Zeitung“ kaastööline ja C. R. Jakobsoni vastane. Jakobson kahetses avalikult, et „—ke (Dr. Weske) esimene olnud, kes Saksakeele ajalehtedes „Sakala“ peale esimese kivi viskab ja pealegi veel seesugusel ülekohtusel kombel.“ „Sakala“ 1878 nr. 14 ja 15. Tr. toim.

2) Dr. E. Herrmann, endine Heidelbergi ülikooli kirikuõiguse professor, pidas 1872—1878 Berliinis Preisi ülemkirikunõukogu presidendi ametit, kust tema vabameelsuse pärast pidi lahkuma.

3) Dr. Falk oli 1872—1879 Bismarcki ministeriumis vabameelne koolide- ja kirikuasjade (kultus-) minister.

mängi pealt vaatavad ja kas ehk nende kannatuse pael ka ei võiks katkeda, ja nemad üheskoos endid ammetist lahti peastavad, siis: Jumalaga, pisuke koidu valgus, kelle esiviitnud ka meie silmi olivad tärkanud.“ Öö, pimedus, roojakuu öö saab kõik jälle oma rüppe matma, mis valguse värvi värki näitas!! — 1)

Kuda Teie vistist tuleval ehk ületuleval nädalal oma silmaga näha saate, olen ma postipapale ühe avaliku „kirjasaadendiku“²⁾ läkitanud (mis seni kui teised parema asemliku saavad sünnitama „Sendschreiben“ peab tähendamä). Nr. 19. seisab kvitung, et leheke vastu võetud ja (palutud) vastusega ühtlase peab avaldatud saama. Külap saame näha, kas kärbitud ehk kärpimata? Ma panin need kaks küsimust tema ette 1, kes need tulevikude ja terariista andjad on, ja 2, kus need 25—50 aastased lapsed elavad? — Noh, nina tubakata ei või inimene säherdustest asjadest, pealegi kui tema sapirakk kutistamist ei kannata, mitte puhuda. Ma kardan, et Artikeli palju toimu saab ülesse kehitama. Tema vanem poeg Harri oli 9. Eesti Kirjameeste Seltsi koosolekus, ma teretasin teda, aga vastuvõtmisel oli hapu-magus nägu. Ma ei lasknud midagi märkada, vaid küsisin lahkelt, kas papake väljamaa teekäigilt juba tagasi jõudnud, ja sõsar — proua doctorin Lydia ühes tulnud. „Eile õhtu!“ kõlas vastus ja nõnda oli jutt otsas.

Lõpetuseks palun, kui nii palju mahti leiate, kõrva pantud lehekest³⁾ teraselt läbi vaadata, ja kus arvate omas ajalehes näljakustutuseks paika leidma, siis pistke pauna; kui mitte: siis palun alles hoida ja ükskord mulle tagasi läkitada. Ehk võivad ka paremad ajad, kes teab, mis kogemata juhtumisel edespidi meile tulla. Ühe eest aga peame Jumalale tänu andma: Zensori väravad on laiendatud, kust kõige laiemad reed ja vankrid läbi peasevad.

Ühte laske tasailukesti oma kõrva sisse ütelda: „Sakslased nimelt mõisnikud ja kõrgemalt haritud linna kodanikud, gebildete verständige Bürger, on paremad, tuhat korda paremad, kui meie kadakasaksad, olgu nemad alamatest ehk ülematest koolidest läbi käinud. Suured mõisnikud, wirkliche Aristokraten, oleksivad inimesed, kellega lõbusalt võiksime läbi saada, kui neil pikad musta kuubede kandjad ühtepuhku kihutajateks selja taha ei astuks!

Teie vana sõbralik

Kreutzvald.

P. S. Kui Teie vastus H-le — päeva valgele astub, saan ma nõu pidama, mis kõige mõnusamalt temaga oleks ette võtta?

1) Kreutzvald mõtleb nende sõnadega Saksamaa n. n. kulturavõitlust ja „Maa seaduste“ aega.

2) „Eesti Postimehe“ lisaleht ehk „Jututuba“ 1878 nr. 22 tõi pealkirja all „Üleaedne sõbralik kirjavahetus“ korruga Kreutzvaldi „Kaks küsimust“ ja J. W. Jannseni „Avaliku vastuse.“ „Üleaedseks“ nimetab Jannsen kirjavahetust sellepärast, et Kreutzvald ja Jannsen üsna teineteise lähedal elasivad, esimene Pepleri uulitsas väimehe G. Blumbergi juures, teine Tiigi uulitsas omas majas.

Tr. toim

3) Lühike sõnumik „Tartust“, mis mõistamisi päevasündmusi harutab. Ilmus „Sakalas“ 1878 nr. 18.

Tr. toim.

Kuues kiri.

(Saksa keeli alguskirjast ümber pandud).

S. T.

Tartus, 5. juulil 78.

Austatud herra!

Ähvardavad äikesepilved koguvad endid igaltpoolt Teie „Sakala“ ümber kokku ja andvad kartuseks asja, et laps oma esimesest eluaastast vaevalt teise peaseb. Näib, et meie iseseisvate ja täisealiste arvu palju suuremaks pidasime kui see tõeste on, nõndasama oleme ka selles eksei-seisukohale jäänud, mil mõõdul rahva vaimuvabadus praeguste tingimiste all kasvada võiks. Isegi Teie naabruses Viljandi kreisis olla rahutus kasvamas, „et“ — ütleb kõnehallik — „Nalja Mart ja Kalja Pärt pea igas numbris kirikut ja püha religioni laste naeruks teeb ja vagadele usklikekudele silmi lööb!“ Kaks püha meest, E. T.st ja H. O.st¹⁾ olla Teid kaheksa päeva eest Kirjameeste ja Aleksandri kooli asutajate koosoleku puhul tõsi-selt viimast korda manitsenud. Kui see pihtitud ilma tagajärjeta jääb, siis siduge oma asjad kimpu, pange korteri uks kinni ja põgenege Viljandi-maa, õigemine Väandra metsadesse! Selles naljas peitub kibe tõde ja keegi ei tunne seda valusamalt kui nende ridade kirjutaja, kes üle nelja-kümne aasta pimeduse vastu ilma asjata on töötanud, ilma vähemagi hea tagajärjeta. Auus vaimulik võitleb oma igapäevase leiva pärast, nagu „Eesti Postimees“ oma pärast, sest mõlemad tunnevad (ilma seda avalikult tunnistamata), et nad haritud rahva seas mitte elada ei võiks. Nagu ma juba viimati tähendasin, ei ole meil õhtu poolt abi loota, kus hiljuti kordasaadetud hukkamõistmisevääriiliste keisri peale laskmiste läbi katoliku ultramontanlastele ja vana-lutherlastele värsket vett nende vesi-rataste peale anti, sest need põrguliste teod kirjutatakse nüüd vabameel-sete arvesse, kuna koolide kütendamised ja vanast kinnihoidjate jutlused niisuguste tegude sünnitajad olivad. Nõndanimetatud õue-õpetajate partei Saksa keisrikoja juures Gotha kindralsuperintendentist Schwartz'ist juhitud, suurte kõnemeeste mõju kõrgete valitsuse ringkondade peale on nõnda suur, et nad valitsuse meeste üle otsekohe nagu valitsevad, sest mis herrad, nagu von Hengstenberg, Dr. Kögel, Dr. Baur ja Stöcker²⁾ ütlevad, see on nagu evangelium, ehk veel enam. Selle asemel, et lastele koolis kristlikku reli-gioni eluks õpetada, s. o. tõsiseid ristiinimesi kasvatada, õpetatakse neile mõtteta ülesseatud õpetusi (leere Formeln), ja et kõik hea selles ja tule-

1) Õpetaja Eisenschmidt Tartust ja J. Hurt Otepääst.

Tr. toim.

2) E. W. Hengstenberg oli 1826—1869 Berlinis mõjukas usuteaduse professor a l a h o i d l u s e sihis ja kõigeväelise kirikliku ajalehe toimetaja. Rudolf Kögel — † 1896 keisri Wilhelmi I ülemõueõpetaja ja Kurmarki kindralsuperintendent, Wilhelm Baur † 1897 oli Berlinis õue- ja toomõpetaja, hiljem kindralsuperint. Koblenzis. Adolf Stöcker, sünd. 1835, surnud 1908, tuli 1874 Berliini õueõpetajaks, kust uus keiser Wilhelm tema ära tagandas, sai Berliini linnamisjoni põhjendajaks ja kristlik-sotsiaalse liikumise äratajaks. ja juhiks, oli kaua Saksa riigipäeva saadik.

Tr. toim.

vases elus ainult u s u s t tulla, jah, nad lähevad selles punktis isegi veel kaugemale, kui vana Lutherus omal ajal: Stöcker, näit., kinnitas mineval aastal apostlite õpetuste peale rajatud usutunnistuse kohta: „Mina usun kõik esimesest kunni viimse sõnani, mis evangeliumi usutunnistuse sees seisab!“ Lutherus selle vastu võitles ja heitles enne tubliste, kui ta „alla põrgu hauda“ minemisega ja „liha ülestõusmisega“ valmis sai. Et niisugused õpetajad oma kirikutest haritud ja viisakad inimesed välja jutlustama p e a v a d, sellest on kerge aru saada, sellepärast on tarvis rahvast (nõnda nimetatud suuri hulkasid, keda loomadest ainult sellepärast ära tuleb lahutada, et nad kahe jala peal käivad) p ü h a s ehk kolmkord pühas ruma-luses hoida. Kahjuks on näha, et vanapaganat, harilikult kuradiks nimetatud, oma põleva veevli ja sulatina põrguga, kus õelate hingesid igaveste küpsetatakse, enam hästi uskuda ei taheta! Sest nende usklikud on niisugused, nagu Jannseni vanausuline „Eesti Postimees“, ainult mantli-kandjad ja silmakirjavagad. Tuleks täna ehk homme keegi, kes paarsada rubla rohkem pakuks: kohe oleks pühaduse hiilgus kadunud. „Aga rahvas t a h a b petetud saada, sellepärast p e a n ma petma,“ (kõrva sisse öeldud: see kaup leiab kõige rohkem ostjaid ja kasvatab mul kukkurt, et meelejahutuseks rohkem tuhat rubla vette võin visata, kus sinusugune kahe ja viie kopika väljaandmisel aru peab, ehk ei tohi ?¹⁾). Jah, vagatsemine on palju väärt, ja kes seda õieti oskab tarvitada, kellel meeleeaustus puudub, oma eluaja narakaks (Wischlappen) jääb, roomamisest ja ilalakkumise-st elab, ja alati küsib: „Kes pakub rohkem?“

Esihakatuses ei saada ma Teile veel mitte niisugust kirja, mis teisi säämpo võiks ajada, vaid panen ühe üsna vaiksetoonilise siia juure. Näib see Teile kõlbmata olema, siis tehke ta ümber ehk mõistke tulesurma. Elage häste!

Sõpruses ikka

Teie Kreutzwald.

P. S. Kümne minuti eest sain SOst²⁾ kirja, kus järgmine koht sees seisab: „Tiigi uulitsa mees“ sammub nüüd musta mantli sees (in der Pfaffenkutte), raamatute raamat kilbiks rinnal, võitluse väljale. Seks on palju tarvis, et oma head nime ja auusust viletsa rahakoti vastu vahetada. Meelsuseta ja ilma iseloomuta olek (Gesinnungs- und Charakterlosigkeit), häbematusesega, jämedusega ja toorusega üheskoos on harimata inimese ja varandusliste kasude tagaajaja parvenu-tundemärgid. — Sakalast võib öelda: „Mida rohkem vaenlasi, seda suurem au!“ Sakala näitab meelsust. Ainult soovida, et tall võimalik oleks kõiki oma vastalisi enese jalgade ees maas näha, ja see läheb temal viististe korda, sest kes tõe- ja õiguselippu kõrgel kannab, see võidab.“

Teie näete, leidub ka inimesi, kes i s e o m a silmaga õieti näevad, see olgu meile esihakatuses troostiks, et meie mitte enneaegu kõike loo-

1) See koht on alguskirjas Eestikeeli kirjutatud.

Ü. p.

2) Peab küll S. J.-st olema.

Tr. toim.

tust kaduda ei lase, vaid nõndakaua välja kannatame, kuni kael kirve all on. Minu ülemal tähendatud teated on Viljandimaalt ühest kõstrimõisast pärit, niisugustest hallikatest voolab, nagu tuttav, ikka puhas vesi.

Seitsmes kiri.

Tartus, 10. Oct. 1878.

Auustatud herra!

Laupäeva õhtul läkitasin Teile Karowi postiga ühe pakikese, mis, kuda loodan, ka Teie käte vist langes? Juurelisatud kirjas palusin Teid „Pisukesi õiendamisi“ tarvitust mööda kärpida ja parandada, niipalju kui tarvis arvasite minema. Täna tulen teistviisi palumisega, peale seda kui eila kaks kirjandiku minu käte langesivad, üks v a g a l t, teine ilm- li kult poolt, kelle mõlemate sisu ühel toonil laulab: „Sakala“ ja tema sõbrade mõet on k u h j a g a ju täis! Pastor H. kõiges Saksakeele aja- lehtedes laiale kantud kiri on kõrgemale ulatanud, kui keski võinud arvata ja loota. etc. (Järgmine koht on Saksa keeli kirjutatud) „Kõlvatu inimene C. R. J. kõige oma viletsate kaaslastega on üheskoos musta tahvli peale üles kirjutatud!“ (ja jälle Eesti keeli) „Kuda võisite Teie kui targem vana- rauk karjapoisikestega seltsis jampside pilli ajama minna?“ — Peaksin ma aegamööda hea sõbrale vastama, siis võiksin ennast schwablastega vabandada; mul ep olnud õnneks antud 40 aasta esimesel veerand tunnil mõistli- k u k s saada, mispärast nüüd kui Teie, austatud sõber, eluotsani rumal- laks pean jääma! —

Lahkume naljast ja lähme tõetele tagasi. Väljamaa lood, nimelt Preisis ja suuremal osal ühendatud Saksariigis on palju viletsamad ja kir- jumad veel kui meil ja nende peale näitavad mele pisikesed paapstid ja p ü h a - Postimehed endid kõige tugevamast toetama, kus juures ommetegi, kuda ma kardan, ühe pisukese asja omas rehnungis näitavad unustusse jätnud olema, kellest allpool pikemalt saan puhuma (Saksakeeli). Preisi- maa on oma vana-Lutheruse usku jesuitide kihutusel õnnelikult mõne aasta- saja Lutherusest mööda usuõndsas keskaja sisse tagasi astunud, ehk maakeele: kõige pimedama ja lopsakamalt õitseva usu ajani, kus uskmata loomad tuhan- dete kaupa tuleriidal põlesivad ehk pimedades keldrites mädanesivad!! „s u u r e Jumala auuks.“ Praeguse aja peale vaadates, kirjutab üks vaba- meelne leht (Saksakeeli): „Kerge südamega ei annud preestrid ilmaski taevariigi võtmeid eneste käest ära, ja ikka kaebasivad nemad uskmata oleku ja hukkaminemise üle, kui neil mitte enam võimalik ei olnud rah- vast oheliku otsas vedada: — vaevalt näevad õpetajad eneste valitsust nõrkema ja nende kõrgest seisusest patronid maal märkavad, et kogudus iseseisvalt liikuma hakkab, seal astuvad nad kõiki vana enestevahelist vaenu unustades uue kiriku seaduse ja selle isade, minister Falk'i ja president Herrmann'i vastu sõtta, kus juures nad kõige pealt vihatud v a b a meel- susele surma ja hukatust vannuvad.“ Teises paegas loeme jälle (Saksa- keeli edasi): „Kõigekurvemateks vanaaja märkideks Saksamaa meieaegses hariduseloos tulevad ketserikohtud protestandiusu võimalikkude vastu pi-

dada, mis ikka ja igalpool ristiusu ajaloos uueste ette tulevad. Suur-Prei-
 simaa kirik ei ole veel protestantismuse algõpetustki ära õppinud, s. o.
 evangeliumi usu kristlaste a b d: Kõige kardetavam ja mõtlemapanev
 määrus oli ju, nagu tuttav, vana kolmainuse usutunnistuse õpetus: „ime
 teod“, „Kristuse Jumalolemine“, „Püha kirja ilmapuutumata tõde“, see
 pidi ristiusu õpetuse kõikumata alus olema. — (Eestikeeli edasi:) Rõemus-
 tage, Herra, et Teil veel enne halastuse ukse kinnipanemist võimalik olnud
 usutunnistust (das Apostolikum) avaldada, mis Otepä papst oma alakirju-
 tusega on tõestanud: Teid evangeliumi põhja peal kindel leidnud olevat.
 Selle Attestati peale tohite nüüd usaldada, et kui meie, s. o. mina ja
 minusugused hukatusele mõistetakse ja surma veetakse, Teie sell puhul
 kui vaga ja vaba mees elusalt peasete!!! Eesseisav tulevik on meil
 kõigil varju all, kes võib seal ette teada, kuda lugu saab olema, kui võlla
 redelil seistes ootame, kunni kutka (timukas) oheliku silmuse kaela ümber
 seob ja ühe jalaga juba teise redeli peal seistes meie redeli alt ära tahab
 lükata? — Tervise päivil surma peale mõtelda on kerge, aga taevane Isa
 üksi võib teada, kuda lugu siis on, kui surm ees seisab? — Natsareti
 Jeesus — omal ajal ka preestritest ja hingekarjastest — rahva eksitajaks,
 ususegajaks ja Jumalasalgaljaks sõimatud, andis oma elu vaimuvabaduse
 eest¹⁾. — — — — —

Ja nüüd andke pika lorimist andeks! palun Teid Laupäeva õhtul saa-
 detud „vastuse vastust“ niikaua vangis pidada, kuni meie näha saame,
 kuda ajad ja päevad vaenlaste külvatud tuuleseemned marudeks saavad
 kasvatama. Tulgu, mis tuleb, elus ehk surmas tahan ma selle Isa peale
 loota, kes mind kätkest kuni seie päevani armulikult kannud ja sundinud
 kõigesuuremaga ütelda:

„Sinu tahtmine sündku!“

Auupaklikult ja alandlikult

Kreutzvald.

Lisa. Nüüd kus meil ühel teel võitlemise põld kinni on pandud,
 jääb esiotsast veel natuke vabaliikumist ühe teise välja otsakese peal, seda
 peame niikaua kõigest väest katsuma tarvitada, kunni meil hingetõmbamine
 kogunist ära lämmatatakse. Venekeel ja tema vastanikud peak-
 sivad minu arvates niikaua, kui „Sakala“ elutunnid vältavad, esimeseks
 kasuks ja ettekirjutuseks olema, nimelt „Suja“ kihelkonna Saksakeele küla-
 koolide õpetuse soovitus, et lapsed „paremine emakeelt lügement õpivad,
 kui neile varem Saksakeele õpetus selgeks oli saanud. Et see (Paslak-
 Willigerode) „Suja“ firma all avaldatud Eesti- ja Liivimaa kirikuõpetajate
 ületüldlik ja üksina usutunnistus on: kõigest väest Saksakeele õpetuse laien-
 damise eest meie rahvakoolides sõdida, ja Venekeelt kui vaenlast tagasi
 lüüa ja kammitsas pidada, seda näitab „Viru Kalevipoja seltsi kool“ Rak-
 veres, keda kui suuremat kurjategijat igalt poolt tagakiusatakse. Säher-

1) Siit peab üks lause trükis välja jääma.

dust jampsimist nähes võiksime peaaegu uskuda, et meie vilets maanurgake ei mitte enam Kõrge Majesteedi ja Isevalitseja Venemaa keisri, vaid Saksa-maa ühendatud riigi käsu ja seaduste all seisab. — Mida enam nüüd, mis Teie niisama häste teate, kui mina, meie sugurahva tõsine armastus Venemaa poole avaldatud saab, sedavähem võivad postisarved ja nende puhujad meile kahju teha, kui silmapilklikult marutuulte puhumistele teist käiki võiksime juhtida.

„Palju koeri on karu surmaks,“ ja „Vasta vet ujumine viib viimaks väsinud ujuja põhja!“ seisavad küll meie vasta, siiski peame õnne katsuma, niikaua kui viimne täht lootuse taevast veel kustunud ei ole.

Kaheksas kiri.

Tartus, 6. Jõulukuul 78.

Auustatud Herra!

Kaks tüki pakitavad mul kauem aega juba südame peal ja ei anna muidu rahu, kunni neid ühel ehk teisel teel natukene kergitama saan. Kui Teil kiirel tööl niipalju mahti juhtub olema, eesseisvaid sõnu lugeda, nende üle mõtelda ja midagi asja paranduseks teha, siis ärge jätke mitte tege-mata, mis Teil võimalik on. Esiteks palun „Nalja Mardi“ ja „Kalja Pärdi“ suhu midagi paremat närimist anda, kui „Eesti Postimehe“ vana visaks läinud liha, mis ammugi haisema läinud ja üksnes säherdustest maitsetakse, kelle nina haisu ei tunne, teie vaenlased aga — torkamisi selleks arvavad: et surmakartus „Sakala“ toimetajat seda tegema sunnib, mis ommeti tal midagi ei aita“ Kas si võiks mõnusam olla, kui niisugust meest mõtte jutustamise väärt ei peetaks, vaid kas viakse põlgtusega, ehk kui ta peale kippub, nuijaga eest kõrvale aetaks? Teiseks püütke (ehk küll aeg hiljaks on jäenud) — viimased vanaaasta numbrid kahekordselt anda, ühtlasi kuulutada, et mis aastakäigist võlga jäävad: tuleva aasta esimesel veerandiku tellijatele tagajärel kätte tasutakse; muidu ei pease Teie „petise“ nime alt. Mida ligem uus aasta astub, seda nõdrumaks näitavad nende meeste lootuse tiivad minema, kes paari kuu eest kindlad selle peale olivad: „Sakala“ ei saa üle aasta vahe piire mitte astuma. — — Naljakas näitab siin, kui palju meie haritud ja koolitud meeste inimeste kartus Jumala kartusest suurem on, et igas koosolekus kellelgi julgust ei ole ühte sõna „Sakala“ eest kosta, nad usuvad, kes teab, kui palju tulu meie lehele sellega tuua, kui kahetseva näoga õlanukkusi tõstavad ja seal juures keele liigutamata jätavad.

„Eesti Postimees“, Postimees eesnimeta tohiks lühem ja osavam olla, peab uuel aastal peiu ehtel teele minema, iseenese pressil trükitud, kes Laakmanni trükikojas juba ülesseatud peab seisma, ja vedu hind maha arvatud 2000 rubla papakesel maksma (vist temast kevadisel väljamaa käigil juba tellitud võis olla).

Kudas käivad Teie tuleviku lootused ja ootused? — Näitab lugejate hulk kasvamas ehk kahanemas? — Niipea kui lühikesed, meie kohal ühtlase udused päevad edespidi pikemaks venivad ja vana jõud veel kan-

nab, tahan püüda aegajalt Teile kapsalehe peal küpsetatud odrajahu kookikese külaleivaks läkitada. On 29. Novembril küpsetatud¹⁾ Teie käte tulnud?

Väsimata tööväge soovib Teile

Kreutzwald.

P. S. Lähemal saatmisel loodan Teile ühe kakuse läkitada, keda — kui kõlblikuks arvate, aega mööda ehk võiksite tarvitada. Kas olete ehk kogemata teel kuulnud, kes T. S. sapirikas „Sakala“ vaenlane Tallinna zeitungis on?

Üheksas kiri.

Taaramäel, 7. jaanikuul 1880.

Auustatud „Sakala“ toimetajale!

Käesoleva aasta esimene pool kipub meilt lahkuma, ülehomme alustab nelipühi esmaspäeval suvi seatud aasta-aegade arvul, andku taeva Isa, et temaga — ilmade pöördus soemaks saaks minema, nimelt aga nõnda nimetatud risti- ja palun juure lisada: ristimata-päevade ehk nende vahepäevade tuuled üks kord meie kitsas maanurgakeses otsa lõpeksivad. Elu on juba iseäranis suuremal hulgal külma verrega looduse rüppest meile kaasa antud, mis noored elava luuletuse ja tulise vaimuga maailma-parandajad ja üleüldist aealoo kõrgema korrale seadjad paraku! aja puudu pärast tähele ei või panna, aga mida vanemaks ja nõdrumaks meie läheme, seda hõrnamaks tunneme keha säherduste tuulte puhumiste vasta minema. — Kibedast pidin täna päevani kahetsema, et mul võimata oli rahva tuluks ettevõtetud töödes osandada, nimelt vastanikude vahel, kes rohkem tuju kui asja pärast — üks parema teine pahema poole vedades — käru pori sisse nii sügavast viinud, et keski teada ei või, kas peasmise lootust on ehk ei ole.

Enne põrmu põlvest lahkumist lubage mulle, auustatud herra! nelja silma all vaikes nurgas sasisse läinud rahvaliku asjade silendamiseks paar sõna pool salamahiti kõrva kuulmisse ütelda: Katsuge tugevama tahtmise väega kõik avalikud riidlemised ja võitlemised maanteedel ja turu peal endist eemal hoida, kui neid parteide ja nende vedajate keskel juhuh tulema. Olete nendega nelja seina vahel — kus tuulepasunaid ligemalt ei leita, kes teisel hommikul tüli rahva ette kannavad! — siis võite jägeleda, prassida, minu pärast karvupidi kokku minna, nuija ja vemmalt tarvitada, kui muud enam ei aita, aga kõik sündku viisakalt (mit Anstand) aga mitte rahva silmade ees, kus uulitsa poisid naeravad ja pori Teie peale loobivad.

Teie ei tohi iial unustada, et kui meie Kalevipoead C. R. J. ja J. H. rahva nähes teine teise tuttist kinni sasivad, mis seal nende kannupoisid saavad tegema, kelle hulgas meie päivil rohkest härjapõlvelasi kasvab, kes enda kaju veepeeglis vaadates hiiglase kõrguseks mõeduvad, ja häda iga-ülele, kes seda ei tahaks uskuda. Mõned kirjanikud ei olnud audiva ema

1) „Rahvad ja nende võitlemised“. „Sakala“ 1878 nr. 50, 51 ja 52. Tr. toim.

tiibade all nii kaua aegavõtnud, et udusuled kuivaks läksivad, vaid pugesis välja, ja kas sa näed: enne õhtut oli tibukese esimene laul trükkis. Teisel leiti veel tükk munakoort peast maha poetamata, aga mehike astus kui kriitikus turule. Vanad kukked kuulsivad laulu, siblisivad lõpetates liiva ja palusivad laulukese enda kulu peale trükida ja välja anda. — Sellest ei oleks muidu suurt lugu, aga need pisukesed sabarakkad loovad isekeskil jälle veikeid ja suuremaid seltskondasi, teadupärast ikka selle partei värvil, kelle lippu alla nad olivad astunud. Minu veikel arvamisel ei ole siin muud abi, kui et Eestvedajad paistlikul kombel (scheinbar) rahulepingut avalikult sobitavad ja hiljem kuulutavad. Mis neil seal muidu sees ja südames: sellega ei ole meil teistel midagi tegemist!

Seltsi ja kooskonna sisemised asjad ei või varemine paraneda, kui põhja seadus muudetud ja üks § peale lisatud saab, mis ütleb: Eesseisuse liikmed ei tohi mitte ühest parteist rohkem kui teisest olla, on kolm neli või enam parteid, siis igast ühetasane jagu." Pikemalt: „Seltskond ei tohi milalgi oma õigust nii kaugele käest anda, et 0 (nulliks) jääb, üks pisuke rattake, misga eesseisus murul mängides aega viidab. Niikaua kui säherdust seadust ei ole, peavad (igamees omalt kohalt püüdma) kõik nenda lamama, kuda nad olivad sängitanud.

Viimaks julgen Teid „Sakala“ kohta paluda niisugusi vastanikkusi kui „Ristirahva pühapäeva leht“ ja „Tallinna tõbras või sõber“ puutumata jätta, nad seisavad väga sügaval Teie all, mispärast endid — alandate kui — koer ja uulitsa koerte haukumist unustates — s..... oma sõrmi määrte, kus enam ehk vähem haisu peale pesemist järele jääb. Mõetu andmata Teie tegemisele ja jätmisele pidasin enesele kohuseks ülemat tunnistust avaldada. Teil ehk on veel meeles, mis röömsal vaimustusel mina „Sakala“ ilmale tulemist olen teretanud, sellest võite arvada, et mul lahukumine temast mitte kerge ei ole. Kas Saksakeele aealehtede vaidlemine mitte mõnusam ei oleks vaikuses mööda lasta minna? Vägi mis siin võitluses ühendatud mässab: võiks ka kangemal Kalevipoeal ülepea kasvada! Head õnne ja teed, kui Teil teisete muutmise võimata on!

I, 2, ja 10

kätte saamist palun all seisva numride all kirjavastustes kvittirida.

Sellel — viimisel — kirjal puudub nime allakirjutus. Et see aga Kreutzvaldi kiri on, selle juures pole midagi kahelda: seda tunnistab niihästi käekiri, kui ka ühendav side mõtetes.

Ü. p.

Vana vara.

J. Jung'i väljaantud „Muinasaja teaduse“ II. ande täienduseks korjanud ja kirjutanud J. P. Sõggel.

I. Pärnu maakond.

1. Halliste kihelkond. — Halliste nimest.

1. Nagu vana jutt tõendab, olla Halliste nimi sõnast all-iste tulnud, sest et kihelkonna põhjapoolses jaos, suurte soode sees üks „iste“ pidada olema, kus Kalevipoeg olla istunud. Mina olen aga Kalevipoja istet taga otsinud, kuid õiget kohta ei tea ükski enam, küll teab aga „Kalevipoja“ X. lugu jutustada, kuidas Kalevipoeg pahareti poegadega tüli lõpetanud ja eneste keskel Kikepera soo ära jaotanud. Eespool nimetatud suur soo jaguneb mitmesse jaosse: õhtupoolist osa kutsutakse Kikepera sooks, hommikupoolist osa Ordi rabaks, kuna vahepealne osa Halliste soo nime kannab; kõige lõunapoolist osa kutsutakse Longi sooks ja Lage sooks. Longi soo sees seisab suur risti-kivi, kuhu mitme mõisa piirid kokku jooksevad ja seda kivi kutsutakse Laiaks kiviks. Nii näib Kalevipoja X. lugu selle ümhruse kohta täht-tähelt ühte sündivat.

Halliste nimelised kohad.

2. Halliste mägi, Penuja vallas, Raudseppa talu maa sees. Seal on esimene Halliste kirik seisnud, kelle ase praegu veel tunda on. J. Jung arvab oma „Muinasaja teaduse“ II. a., et praegune Halliste kirik ja kihelkond sealt oma nime on saanud.

3. Halliste jõgi. See on eespool nimetatud kirikust umbes 20 versta kaugel põhja pool ja jookseb U.-Kariste piirist S.-Kõpu piirisse.

4. Halliste soo. On enam-jagu S.-Kõpu piiri sees.

5. Halliste mets. Niisama.

6. Halliste küla. Niisama.

7. Halliste tee. Algab U.-Kariste piiri seest peale, läheb Kõpu-Halliste külast läbi Tori ja sealt Pärnu poole edasi. See näib üks väga vana tee olevat. Kas ei olnud mitte eespool nimetatud tee seesama, millest Läti Hindrek XV. peatükis § 7. jutustada teab?

8. Halliste sild. Sellesamanimelise küla kohal jõe peal.

9. Hallisselja. Sõepõletamise koht S.-Kõpus.

Tä h e n d u s : Oleks õige huvitav, kui mõni mujalt veel sellenimelisi kohtasid ülesse leiaks ja teaduse täienduseks vana-aja uurijate kätte saadaks.

Meeli mägi.

10. V.-Kariste vallas on üks väga ilus ümargune mägi, mida „Meeli-mäeks“ kutsutakse, ja vana rahvas teab jutustada, et nimetatud mäe sees kuld ader varjul olla, mis Rootsi sõja ajast sinna maetud. Mitmed olla katsunud küll seda sealt kätte saada, aga praegust on tema koht alles teadmata.

Vange lohk.

11. U.-Kariste mõisa lähedal kutsutakse üht madalat heinamaad „Vange lohuks“, kuna vana-jutt tõendada teab, et seal vanast suure sõja ajal hulk eestlasi vangi võetud, kes sinna peitu olivad pugenud.

Lõudre kuused.

12. U.-Kariste mõisa lähedal, maantee ääres, oja kalda peal kasvavad mõned vanad kuused, mis väga kaugele ära paistavad. Vana jutt tõendab, et nende kuuskede otsast sõja-sarvega vaenlase väe tulekust märku antud.

Jaasi mägi.

13. Kaarli vallas, keskel Rimmu talu põldu, seisab väikene ümar-gune mägi, arvata 4--5 sülda kõrge, mida „Jaasi mäeks“ kutsutakse. Muiste käidud selle mäe peal ohverdama.

Kuidsa mägi.

14. Kaarli vallas, Taru talu piiris, Rimmu jõe ääres, eespool räägitud mäest arvata 2 versta põhjapool, seisab sellesama kujuline mägi, nagu eespool kirjutatud. Vana rahva suu teab jutustada, et seal muiste vanad eestlased koos sõjanõuu käinud pidamas. See mägi seisab taludest eemal, metsade vahel, heinamaa peal.

Kivi ja prongsi aeg.

15. Mulgi ja Ala-Mulgi talud U.-Kariste vallas.

Vanad teed.

16. Kaarli vallas leiame vana tee, mis Loodi valla Mõönaste külast algab, isu järve põhjapoolt otsast Saksniidu jõest üle läheb. Seda jõe kohta leiame suurte kividega täidetud olema, mis inimeste kätetöö näib olevat, ja vanarahvas kutsub seda Sillavalgmeks. Vana tee läheb aga sealt edasi Tendi talu lähedalt, Taru talude kaudu U.-Kariste kirikumäe juure välja. Näib selle teega ühenduses olevat, mis J. Jung'i „Muinasaja teaduse“ II. a., lhk. 12 kirjutatud on. Kui kaugele tee aru Sillalgmest Paistu või Viljandi poole viib, ei tea mina mitte.

17. Teine tee, mis Halliste kiriku poolt Luusi ja Kose talude kaudu, Taru talude kohalt esimesest teest üle, Köpu Halliste küllasse viib, kutsutakse Kuninga teeks. Ka on selle tee ääres Ööslaka metsas Kuninga talu olemas. Ka leiame selle tee mõnest kohast puudega täidetud olevat, kus palgid üksteise kõrvale on laotud; rahvas kutsub neid nahk-sillaks.

Saksniit.

18. Kaarli ja Öisu valdade vahel, kesk metsa, leiame ilusa heinamaa, kus rahva jutu järel vanast sõjaajal Saksa sõjamehed sõjanõuu pidamas käinud. Pärast hakanud rahvas nimetatud kohta Saksniiduks kutsuma.

19. Ka V.-Kariste Kamali küla lähedal olevat heinamaad, kellel seesama tähendus, kutsutakse Saksniiduks.

Leedu ajast.

20. Ruuna mägi, Kaarli vallas, Araku talu maa sees, kesk heinamaad. (Ruuna nimi tuleb ka Tarvastu kihelk. ette, näib leedulaste elu-ase olevat.)

Kariste nimest.

21. Vana rahvas räägib, et muiste Kariste vallas niisugune koht olnud, kus süüdlasi karistatud, ja sellest olla vald nime saanud.

Sammaste küla nimest.

22. Vanal ajal olnud, rahva jutu järel, Kaarli valla Sammaste külas samm, kus inimesi nuheldud. Nuhtlemas käinud keegi Vanka Õisu Rimmu talust. Pärast hakanud aga rahvas nuhtlemise-samba pärast nimetatud ümbrust Sammaste külaks kutsuma. Ka on praegu Õisu Rimmu talu lähedal Vanka talu olemas, mis loo tõsist kinnitab. Kui mina Kariste ja Sammaste nimest J. Jung'ie 1896. a. kirjutasin, sain järgmise vastuse:

„Kuidas meie kohtade nimed on saanud, see on väga mitmesugune ja on väga mitmel ajal sündinud. Meil on päris Eesti keele kohtade nimesid, kui: Kulli, Rebase, Järve, Aja, Mihkle, Tooma, Laasi, Kalda, Kuuse, Männa, Lepa, Kase jne. Siis nimesid, millel meie keeles midagi tähendust ei ole, kui: Abja, Kaubi, Songa, Attika, Vihtse, Vihtra, Väandra jne. Eesseisvad nimed on enamiste kõik üksikud (singularis), aga neid on ka paljuses (pluralis), kui: Rebaste, Kaljaste, Keblaste, Kariste, Sammaste, Visuste, Sooniste jne. Nii kui tuttav, räägitakse meie kohtade nimed ka ainult teises muutes (genitivis) välja, kui Kulli (kelle?), aga mitte Kull (kes?), ja paljuses (pluralis) Rebaste (kelle?), aga mitte Rebased (kes?). Sellest tuleb siis Kariste, Sammaste jne. ka pluralis genitivus, see on paljuse teine muude — kelle? — Sellest on siis näha, Kariste on tulnud paljusest, kui: Karjaste koht, aga mitte „Karistuse koht“, kus üksikust peaks räägitama; aga kui koha nime lõpp „ste“ on, siis on see paljuse genitivi lõpp, kui Kari „ste“ ehk Karja „ste“ koht. Kui see nimi karistusest oleks tulnud, siis oleks sääl palju karistuse kohte pidanud olema ja siis oleks alles selle nime lõpp „ste“ öieti välja tulnud, kui: Karistu „ste“. Niisama on ka lugu Sammaste küla nimega. Kui see nimi ühest sambast oleks tulnud, siis oleks ta pidanud Samba küla olema, ehk oleks seal pidanud palju sambaid olema, siis alles oleks sellest Samma „ste“ küla nimi võinud tulla. Sellest näeme siis, kuidas luuletus palju asju öieti kenaste kokku säeb, aga keeleseaduse järel uurimisel leiame, et see iga kord just mitte nõnda ei ole. Kuida selle küla nimi „Sammasteks“ on muutunud, ei või mina arutada, sest keel käib oma muudatustega kitsendamata teesid. Ma olen vanadest kirjadest lugenud, et seda Sammaste külaks on kutsutud (Hebel 1795), ja ka Zampsare külaks (Joh. Renner Plattdeutse Historie 1558).

Abjas, 28° Oito, 1896.

J. Jung.“

T ä h e n d u s: Mina olen aga lugu nii kirjutanud, nagu ma seda vana rahva suust olen saanud, ilma oma ilustamata. Mina usun alati, et rahvajutud igakord tõe sündmustest kaugele ei lähe, ja et Sammaste küla kohal üks ainus nuhtlemisesamm on olnud, kui see aga mädanenud, maha langenud, teine jälle asemele seati. Siis läheb aga rahvajutt koha nime kohta keeleseaduse järel õigeaks, et seal aja jooksul mitu sammast on seisnud. Jutustuse järel näib aga nii, et seal korraga üksainus samm on olnud. Loodan, et uurimine edaspidi asja rohkem seletab.

2. Karksi kihelkond. — Raua aeg.

1. Univere talu Pöögles vallas. (Ka Kaarli vallas on Univere talu olemas).

Kalme kohad.

2. Lilli-kalme Polli vallas, Lilli kõrtsi lähedal.
3. Mõkeküla-kalme Polli vallas, Räädsa talu lähedal.
4. Kalme Pöögles vallas, Kirbu talu ligidal.

5. Kalme Pöögle vallas, Äärdu talus.
6. Kalme Pöögle vallas, Kuivalaugu talus.
7. Kalme Pöögle vallas, Kajaku talus.

Kivi tulp.

8. Selle tee ääres, mis Pöögle Kooruse kõrtsi juurest Penuja poole viib, seisab Külamäe oru kaldal, Käära talu maa sees, 7 jalga kõrge, lõhutud kivist tulp, mis praegu kolmest katki löödud. Rahva sekka on see arvamine jäänud, et Vene-Rootsi sõja ajal, kui Karksi loss langes, seal kohal mõni tähtjas sõja-ülem surma leidnud.

Kuninga aed.

9. Pöögle mõisast verst maad lõuna poole, maantee ääres, Suure kõrtsi ligidal, seisab madal kungas, mida Kuninga aiaks kutsutakse. Koht olla oma nime sellest saanud: seal, kus praegu Kooruse kõrts seisab, olnud vanast väe kasarm, kus soldatid korteris seisnud ja Kuninga aia asemel olnud soldatite muntserdamise plats, mis nõnda tasaseks olnud teatud, kui toa pörand. Kuninga aia asemel seisab praegu Leipsi talu nurm.

Anne mägi.

10. Nimetatud mägi seisab Polli ja Kööna valdade piiri peal. Vana rahvas räägib, et seal kohal juhtunud kaks pulmarongi vastamisi, kumbgi selts ei olla tahtnud teelt kõrvale pöörda. Sest tõusnud tüli ja saanud seal juures üks pruut „Ann“ ära tapetud. Sellest saanud mägi omale nime.

Karksi kiriku katsumise kirjadest, mis Liivimaa konsistoriumi poolt välja antud ja kohtu juures üleval hoitakse, leiame Anne mäe kohta mitu korda ja mitmel ajal järgmiselt kirjutatud: „Anne mäe peal seisnud Anne kabel, kus rahvas sagedaste, iseäranis Anne päeval, hulgani kokku tulnud ebajumala teenistust pidama ja ohverdama. Sagedaste tulnud rahvas kaugelt kokku, ka tulnud kaupmehed sinna. A. 1669 Anne päeva öösel olnud suur joomine ja ohverdamine, kus juures 12 vaati õlut ära joodud. Ehk küll Karksi lossi pealik ohverdamisepaiga ära lasknud lõhkuda, olla rahvas siiski ühtelugu sinna kokku jooksnud, ehk neid küll sagedaste lossi rüütlite läbi laiale lastud ajada. Aga kõik olnud asjata. Rahvas ei jätnud oma kokkutulemist mitte maha. Viimaks mõistetud lossi pealikule 10 taalrit trahvi peale, kui ta nende kokkutulemist mitte ära ei keela.“¹⁾

Mäkiste põrguhauad.

11. Pöögle mõisa kohal, Polli Mäkiste talu piiris, järsu oru kalda sees seisab ilus liivapae koobas, arvata 3 sülda kõrge ja alt 4–5 sülda lai. Koopast niriseb ilus selge hallikas välja. Rahva jutu järel elanud seal vanapagan. — Võib õige olla, et vanal ajal seal mõni vana, kardetav inimene sees on elanud, nagu seda sagedaste ette on tulnud, ja sellepärast on kohale ka nii kardetav nimi saanud.²⁾

1) Anne mäe kohta leiame kirjelduse ka J. Jungi „Muinasaja teaduse“ II. andest, lhk. 32. Et eesolev kirjeldus Jungi omast lahku läheb, võtsime seda siia uurimiste täienduseks ülesse. — Anne mäe kohta leiab lugeja veel aineid raamatust: „Maimu“.

2) Karksi kihelkonna kirjeldused on võetud raamatust: „Kodu-kurukesest“ a.1878.

3. Saarde kihelkond. — Kutja kalme.

1. Kutja talu põllu sees, Voltveti vallas, on üks vana kalme, kuhu nüüd kartohvli augud sisse on kaevatud. Mõni aasta tagasi on sealt vanu rahasid välja tulnud, mis kaduma on läinud. Kalme peal kasvavad mõned vanadlased männad.

Tõnume soo.

2. Voltveti Tõnume talude lähedal on üks sügav org, mille põhja soo katab, kellest oja kuni Kanaküla jõeni läbi jookseb. Vana rahvas teab rääkida, et selle soo asemel muiste meri on olnud, mida mööda laevad käinud. — Võib ju väga võimalik olla, sest Tõnume soo on suure Longi soo ja Valge rabaga ühenduses, nii et nende soode kaudu madalamad kohad kuni Pärnu mereni ulatavad.

Väina soo.

3. Voltveti vallas, eespool nimetatud Tõnume soost arvata 5 versta eemal, seisab suur mäda soo, keda Väina sooks kutsutakse. Rahva suust kuuleme, et seal kohal vanal ajal Läänemere väin seisnud.

Lahingu ase.

4. Voltveti mõisa lähedal seisab üks mägi, mida „Kullamäeks“ kutsutakse, ja vana rahvas teab mäe kohta kaks tähendust anda. Esiteks: et mäe sees kuld peidus olla, mis alles praegu kätte saamata. Teiseks: räägitakse, et selle mäe juures vanast väga verine lahing olla löödud.

5. Voltveti vallas, Savimäe lõunapoolsel kõrgel kaldal on palju sügavaid kraavisid üksteise kõrval, mis näitavad, et need täieste inimeste kätetööd on, kuna vana rahvas rääkida teab, et seal muiste sõjavägede vahel äge võitlus olla olnud. Kraavid näitavad nagu kaitseks tehtud.

Sauna mägi.

6. Voltveti vallas, Kereme talu lähedal, maantee pealt vaadata, keskel sood, seisab ilus ümargune mägi, mis metsaga kaetud on. Seda kutsub rahvas Sauna mäeks ja teab rääkida, et muistsel ajal, kui sõjad meie kodumaad alatihiti kurnasivad, seal mäe peal suur saun olla olnud, kuhu need varjule põgenenud, kes vaenlasele vastu ei suutnud minna. Sealsamas kohas, teine pool teed, suure metsa sees, on teine niisugune koht, mida

Kambri mäeks

7. kutsutakse. Ka seal olla rahvas vaenu aegus paos olnud, nagu meie seda Läti Hindreku ajaraamatust mitmest kohast loeme, kus sõjad ja riisumised meie kodumaad rüüstasivad, kuna siis naised ja lapsed metsadesse põgenesivad.

Põrgu värav.

8. Voltveti vallas, Longi soo äärne suur mets kutsutakse rahva suus „Põrgu väravaks“, ja muinaslugu teab rääkida, et kui Kalevipoja ja Vanapagana vahel Kikepära soo sees tüli olnud, siis olla Kalevipoeg seal kohal Vanapagana põrgu saatnud. — Kas see ei lähe „Kalevipoja“ X. loo seletustega ühte?

Viru küla.

9. Voltveti vallas kutsutakse üht küla Viru külaks ja vana teed, mis metsast külasse tuleb, Viru küla teeks. — Tuletab meele soomlaste nimetust eestlaste kohta.

Vana pärn.

10. Voltveti vallas, Käršu mõisa lähedal, kõrge kalda peal, põllu ja heinamaa vahel kohal kasvab põline vana pärn. Rahvas vaatab selle kui põlise, vana mälestuse peale ja teab rääkida, et seda muiste pühaks puuks peetud. — Vahest on see mõni hiie-puu.

Karumulja.

11. Voltveti Kutja metsas on üks koht, mida „Karumuljaks“ kutsutakse. See koht on külast kaugel, metsa sees, ja seal olla inimesed selle aja peidus elanud, kui sõjad meie maad kurnasivad. Praegust on kaevu ase alles tunda.

Vanad teed.

12. Karumuljalt läheb vana tee, mille aset vaevalt tunda võib, edasi Longi soo poole ja näib selle teega ühenduses olevat, mis Kana-külast üle soode Kilingi Veiksekülasse ja sealt edasi Pärnu läheb.

13. Tee, mida mina rahva jutu järel ülesse olen otsinud, mis „Muinasajateaduse“ II a. tähendatud „Meistri Kuninga“ teega näib ühenduses olevat, algab Voltveti Jutuse talu juurest peale, läheb Pirumäe kaudu, Tõnume ja Rässä talude lähedalt Kaagipõllu ja Kutja kohalt Kilingi Kivilaane külasse. (Kivilaane küla võiks vanadest mälestustest rikas olla, kuid mina ei ole sinna veel mitte puutunud.) Kivilaanest läheb vana tee Surju ja Uulu kaudu kuni Pärnu.

14. Teine vana tee läheb Kõpu Halliste külast algades Kauni soost läbi, üle Kikepära, Veikse küla kaudu Sindi peale ja sealt edasi kuni Pärnu. Seda teed mööda on suvel võimatu käia, näib talvel tarvitusel olevat.

„Vere“ lõpuga koha nimi.

15. Voltveti vallas Pändi talu päralt on üks heinamaa, keda Laha-vereks kutsutakse.

Eovõireo-nõmm.

16. Voltveti vallas, Tõitoja ligidal kasvab vanadlane männa mets, kes oma nime sellest olla saanud, et vanast seal üks inimene ülekohtuselt ära tapetud ja nii see koht ära reostatud.

Leedu koht.

17. Voltveti vallas on Läti-talu, Läti-mets ja Läti-tee olemas.

Patilaugas.

18. Pati vallas seisab üks laugas, mis kui kinnikasvanud järve ase välja näeb. Vana rahvas teab rääkida, et Pati laukasse ennemuiste sõja ajal hulk raha olla ära peidetud, mida aga tänini kätte saadud ei ole. — Et rahva jutud iga kord tõe põhjast kõrvale ei kaldu, siis võib väga õige olla, mida rahva suu Pati lauka kohta kõneleb.

Tähtjas leidus.

19. Voltveti Anni talu põldudel on, mõni aasta tagasi, oda tera leitud. On kaduma läinud.

Tori kihelkond. — Võnnu kivi.

See kivi, mida J. Jung „Muinasaja teaduse“ II a. lhk. 68, Oleviste kiriku ehitaja Olevi visatud ütleb olevat, kui see Riia Peetri kirikut puruks tahtnud visata, kutsub rahvas „Võnnu kiviks“. Nime tähendus on teadmata.

5. Vändra kihelkond. — Laeva tee.

Vanad inimesed räägivad, et muiste olla laevad Pärnu merest Vändra alla käinud, kus üks madal soo olla, mis täieste kui laeva tee välja näitavat. — See võis arvata Juura-ajajärgul, või hiljem sündinud olla.

II. Viljandi maakond.

1. Viljandi kihelkond.

Viljandi mõisa uue surnuaja tegemisel on maa alt vundamentisid, ehituse prügi ja võlvisid leitud. Isiklikul järelvaatamisel selgus, et töömehed ühe hoone toreda alusmüüri kohati välja kaevanud, mille juures kaks ornamentidega ilustatud, võlviotsa katuse sagarit ja vööbatud kahlikiva nähtavale tulnud. Leitud asjad toimetatud seltsi museumi. Seal samast leitud ka inimeste luid (3+32), kelledest 3 nägu alla poole pööratult maetud olnud, kuid need maetud kohe uueste maa sisse tagasi. Ühel kohal tulnud ehituse prügi alt võrdlemisi hästi alalhoidud, vööbatud kahlikividest parkett põrand ilmsiks.

Hra v. Freymanni arvamise järel on seesama ülesleidus kaua aega asjata tagaotsitud vanaaegse väikese püha Katharinale pühitsetud lossikabeli (sacellum D. Catharinae dicatum) varem. Dionisius Fabriciuse teatel asus nimetatud kabel, mida orduruütlite matmise paigaks tarvitati, lossi lähedal ja olla Fürstenbergi käsul, kui moskvalased Narva (1558 a. 11. mail ja Tartu (1558. a. 18. juulil) ära võitsivad, maa tasa tehtud, et oodatavale vaenlasele mitte mingit toetuspunkti anda. Arvatavaste on sinnasamasse ka 1551. a. 18. mail Viljandisse ära surnud O-M. Joh. v. d. Recke (1549—1551) maha maetud.

Siin ei tohi aga kõne all olevat veikest lossikabelit lossikirikuga ära vahetada, mis lossi sees pidi asuma ja milles veel 1613. a. vaimulik sees oli (Amelung, Viljandi ajalugu), nõndasamati ka mitte linna, Püha Katharinale pühitsetud koguduse kirikuga ära vahetada, mis seal kohal asus, kus praegune linnakooli hoone seisab ja mille saatuse kohta linna arhivis kindlad aktid alal hoitud on. „Meie Kodumaa“ a. 1907. nr. 19.

2. Kõpu kihelkond.

1. Suure-Kõpu mõisa herraste pargis on üks suur ristiga kivi, mida rahvas ohvri-kiviks kutsub ja selle kivi, kui vanaaegse mälestuse peale vaatab. — Kivi võib küll ohvri-kivi olla, kuid teadmata on, mis tähendus tema ristil on.

Papi-niit.

2. S.-Kõpu vallas, Tõramaa küla lähedal, kahe suure metsa lahus olevat heinamaad kutsutakse Papi-niiduks. Seal olla rahva jutu järel vanaal vaenu ajal keegi papp (preester) rahvast ristinud ja laulatanud.

Kivi ja prongsiaeg.

3. Mulgi talu, Suure-Kõpu vallas. Muud ei ole teada. Asju sellest ajast ei ole ka leitud.

Selge mäed.

4. S.-Kõpu vallas, Selge külas on 5 ehk 6 mäge olemas, mida Selge mägedeks kutsutakse. Nimetatud mäed on peaaegu ühes suuruses, ridamisi ja üksteisest ühes kauguses. Kas need ei ole mitte mõned matuse kohad, nagu nad Tartu ja Võru maal mõnes kohas ette tulevad ja kääbaste nime all tuttavad on. Juba esimese nägemise järel tõmbasivad Selge mäed minu tähelepanemist oma peale.

Hiie koht.

5. S.-Kõpu vallas kutsutakse üht talu ja selle ümbrust Hiie nimega. Seal lähedal peab küll üks väga vana eestlaste hiis olema.

6. S.-Kõpu vallas kannab üks küla Huia nime.

Vainuristi kuused.

7. S.-Kõpu vallas, Vainuristi talude lähedal kutsutakse mõnda suurt kuuske sellesama nimega. Nende otsast antud vanast sarvega vaenlase väe tulekust märki.

Paistu kihelkond. — Kivi ajast.

1. Maiste talu Õisu vallas, mis Leedu sõnast maisit — segama, näib võetud olevat. — Ruunaku talu Heimthali vallas.

Mälestuse kivi.

2. Heimthali vallas, Torimu talu karjamaa peal on üks suur püst kivi, millel rahva jutu järel isesuguste võoraste tähtedega kiri üteldi peal olevat. Mõne aasta eest tagasi käisin mina seda vaatamas; kuid need ei olnud mingisugused tähed, vaid kivi jooned, mis natuke teist karva paistsivad. — Võib vast mõni ohvrikivi olla.

Tähtjas leidus.

3. Heimthali mõisa põllu seest leitud oda tera. Viljandi muuseumis. „Meie Kodumaa“ nr. 19. a. 1907.

[4. Helme kihelkond. — Maa-alune tee.

1. Halliste kihelkonnas käib vanajutt ringi, et Helme varemete alla suur õonestik minna, mille lõppu keegi ei teadnud. Et aga teada saada, kuhu see auk välja ulatab, siis lastud jännes ja koer auku lahti. Need tulnud aga Saaremaale ühest maalusest august pärast välja.

Tähtjas leidus.

2. Tagepera mõisa põllu seest leitud a. 1906 kogu vanu rahasid. Selle leiduse üle, mis aja rahad ja kui palju neid oli, ehk kuhu need said saadetud, on minule teadmata jäänud.

5. Põltsamaa kihelkond.

Viru nimeline koht V.-Põltsamaa vallas. Tuletab meile soomlaste nimetust Eestimaa kohta meele.

Kirjandusline ülevaade.

Eesti luule. Kogu Eesti luuletusi. Väljaandnud K. E. Sööt ja Gustav Suits. — K. Sööti trükk ja kirjastus. Tartus 1910. 350 lhk. hind 150 kop.

Ilus luulekogu, kus 76. Eesti luuletaja tööst proovisid on pakutud. Laulude järg on kronoloogiline, algab 1788 v. Tiesenhauseni lauluga „Tiiu tasane ja helde“ ja lõpeb Marie Heibergi lauluga „Minu süda.“

Peale 120 aasta käime siis selle luulekogu kõrval Eesti luulekirjandusest läbi. Võiks ju veel kirjanduseajalooliselt 150 aastat tagasi minna kuni mag. S t a h l i aegsete Tallinna gümnaasiumi kooliõpetajate kensakas keeles kirjutatud pulmalauludeni (1633), kus *Reinerus Brocmanus* armastajatest luuletab :

„Ninck tõine tõisel andiss Suh

„Ninck magkas mitte kudit üx Puh.“

Nähtavalt ei ole aga luulekogu väljaandjad sinna maale minna tahtnud, sest seesugune väljaanne oleks puhas kirjanduseajalooline olnud, kuna nemad Eesti luulet sealt maalt näidata on tahtnud, kust ta juba tõeste vormi, tundmuse ja kokkuseade poolest tõsisele luulele läheneb, nii et tänane inimene laulusid juba teatud kunstilõbuga lugeda ja ära seedida suudab. Ühel hooil on aga katsutud luuletajate ajaloolise rea järgi Eesti luule järkjärgulist edenemist näidata. Kirjanduseajaloolisest seisukohast on iga luuletaja üle tema laulude algul lühikesed eluloolised tähendused tehtud.

Raamatu väljaandjad on luuletustekogu kokkuseadmisel nii kahte eesmärki kätte püüdnud: meile loetavat luulekogu soetada ja lugejat ka kirjanduseajalooliselt huvitada. Selle kaheksuguse seisukorra all kannatab veidi luuletuste kogu. Et laulusid kirjandusliselt enam suupäraliseks teha, on vanu vormisid keeleliselt tihti muudetud, mis mitte just heaks kiita ei või. Ei oleks paha teinud, kui mõni vanem laul ka kas või oma alguliste vigadega alale oleks jäänud. Laulud ei suuda oma praegusel „pravitatud“ näol ometi mitte enam lugejat täitsa soendada, takistavad aga keele arenemise ülevaadet!

Laulikud on oma sündimise aastate järele kronoloogiliselt korraldatud. Parem oleks selle järele olnud korraldada, kes neist vanem laulik on. Praegusel korraldusel näit. on P. Jakobson J. Bergmanni ette tulnud, sest et ta viimasest kaks aastat enne on sündinud. Jakob Liiw ja Jakob T a m m on aga kaugele taha poole paigutatud, sest et nad veel nooremad on.

Õigel kronoloogilisel järjeldusel oleks aga P. Jakobson kahe teise Väike-Maarja luuletajaga kokku pidanud käima. Ehk tema esimene luuletustekogu „Õilme nupukesed,“ mida ei K. A. Hermann oma kirjanduseajaloos ega ka Sööt ja Suits ei nimeta, juba enne 1884 välja tuli, siiski on tema nende noorte luuletajate seltsi arvata, kes äratust J. Bergmanni noorepõlve lauludest saivad. Nii on veel teisi sarnaseid juhtumisi.

Edasi oleks tarvis olnud kronoloogilist järge ka iga üksiku luuletaja juures läbi viia, nii et meie antud proovidest ka üksiku luuletaja täienemist ja arenemist veidi oleks aimanud. Nüüd on sagedaste luuletaja viimaste töödega algatud ja noorepõlve salmikutega lõpetatud. Nii algavad Jakob Tamme laulud tema ühe kõige hilisema lauluga, mis ma „Eesti Kirjanduses“ avaldasin („Kilin-kölin“), kuna eelviimane laul „Mõõk“ üks tema vanematest lauludest on, kus ta alles oma Vene eeskujude otsekohese mõju all oli.

Raamat kannab natukene rutulise kokkuseadmise jälgi ka muidu. Nii on näituseks Jakob Tamme luuletusest „Vanapoisi kimbatus,“ ainult viimased salmid ära trükitud, mis laulust arusaamist hoopis vähendab. Väljaandjad on need salmid „Eesti Kirjandusest“ võtnud, kus mina nad J. Tamme eluloo kirjelduse puhul avaldasin; nad ei ole aga mitte tähele pannud, et mina laulu sissejuhatuse prosas ära jutustasin. Nii puudub laulust esimene pool.

Laulude väljaavaliku üle võiks ju vaielda, enamiste on see aga korda läinud. Eluloolised tähendused on enamiste õige ülevaatlikud. Hallikate kaudu, mida väljaandjad tarvitanud, on vahest mõni trükiviga nende sisse tekkinud, nii näit. A. Jürgensteini eluloolistes tähendustes: oli 1885—1895 Väandras; peaks olema 1885—1905. Kuid see on „Post. albumi“ viga.

Need tähendused ei taha aga luulekogu väärtust mitte vähendada. See on ometegi raamat, mida meil nii hädaste tarvis oli ja mis selle peale vaatamata, kui vähe meil niisuguse kogu kokkuseadmise tarvis kirjanduseajaloolist ja arvustuslist eeltööd on tehtud, siiski hästi on korda läinud.

Meie võiksimme juba selle kogu järele hõlpsaste oma luulepõllu üle kaunis hea ülevaate saada.

Esimene järk ulatab v. Tiesenhausenist kuni Kr. Jaak Petersonini. Eesti ilmalikku luulet käsitavad sellel ajal suurelt osalt Saksa mehed. Ainult paar meest (O. W. Masing ja Fr. R. Fählmann) on oma väheste salmikestega nende sekka juhtunud. Selle peale vaatamata, et selle järgu luuletajate keel väljaandes üsna hea on ja meestel, nagu O. Ph. v. Roth ja O. R. v. Holtz, luuleannet nähtavaste ei puudu, ei jõua nende laulud, peale „Tiiu tasase“, kust otsekohene luuletaja süda kõneleb, mitte soendada; sull on lugedes tundmus, et need mehed mitte otsekoheselt oma sisemist ilma ei ava, vaid enam „maarahva kassuks“ luuletavad.

Sellepärast on Kr. J. Peterson tähtjas, et tema vast küll esimene on, kes Eesti keele luulejõuu sisse usub ja selles keeles otsekoheselt oma südant tahab avada, laulda laulu pärast. Tal on palju sarnadust meie noortega, niihästi oma nende poolt ülesilutud vormi kui ka käsitavate ainetete poolest. Kirjanduseajalooliselt on Kr. J. Peterson sellepärast huvitav nähtus. Praeguse aja maitset ei suuda tema ilutsev vaimustus looduse üle ja erotikas mitte rahuldada. Tema ei avalda, et ta noorelt sureb, mõju oma järeltulejate peale, nii et tema üsna üksina omal kohal seisab.

Järgmise jätku võtaks ma Freundlichist-Jannsenist-Kreutzwaldist kuni J. Lippu ja J. Bergmannini sellepärast, et meie luule kõik see aeg ainult Saksa mõju all seisab. Võiks kahe voolu vahel vahet teha; üks mõtte poolest labasem aga vormi poolest kergem ja enam rahva sisse tungiv, mis vanast Jannsenist ja Freundlichist alguse sai, Koidulas peenedes oma kõrguse tipule tõusis, Martin Körberiga õige südamlisi toonid leidis, siis aga Fr. Brandtiga, K. A. Hermanniga, Suhbergiga ja teistega madalamasse vajus.

Teine selle järgu vool saab Kreutzwaldist algust: ta on enam filosoofiline, sügav, aga esialgul vormi poolest kange. Kreutzwaldi otsekoheste mõju all, aga keele poolest järkjärgult paranedes luuletavad A. Reinvald, C. R. Linnutaja, J. Kunder, osalt ka A. Grenzstein, kuna M. Veske ja J. Kuhlbars nende kahe voolu vahel enam rahvaluulele lähenevaid helisid kuuldavale toovad.

M. Lippuga hakkab meie luule-kirjandusesse Soome mõju ennast avaldama. J. Bergmann aga saab tervele reale noorematele selleläbi äratajaks, et tema uusi julgemaid riimiseid ja uusi väljaütlemise viisiseid tarvitusele võtab ja lugulaulule kodumaaliste ainete varal meie luulesse teed murrab. Temaga üheaajaline Eisen teisendab neid uusi vormiseid mitmeti. J. Bergmanni mõju on kuni Juhan Liivini ja Anna Haavani selgeste tunda, ehk Bergmanni järeltulijatelt Jakob Tamm oma meistrist juba hulga üle ulatab. Tamme kaudu astub ka Vene mõju meie kirjandusesse. Tema eeskujulikult ümberpandud Krölowi valmid ja Pushkini ja Lermontovi laulud avaldavad sügavat mõju.

Täitsa uut aega alustab Anna Haava sellega, et temas ennast meil esimest korda luuletaja spetsialiseerib. Kõik meie endised luuletajad püüdsivad mitmekülgsed olla. Igaühel kogul loeti tingimata kõik luule alaosad tarvitiseks. Kunstlisele kavatsmisele andis iseäranis A. Grenzstein hoogu. Nii nõuti igas kogus luuletajalt tingimata „isamaalisi, armastuse, lapsepõlve, sõja“ ja muid laulusid. Anna Haaval oli esimesena julgust sellest kunstlisest võrgust läbi murda ja ainult armastusest luuletada, mis ta hinge täitis. Haava on pärast ju ka muid õnnelikka toonid leidnud. Tema peaaimeks, milles ta kõigest teistest omal ajal üle oli, on armastuse luule. Anna Haavale aimati palju järele, iseäranis arvasest ajast igamees tarvis olevat õnnetuma armastuse üle kurta.

Kõige uuemas luules tähendab Ernst Enno jälle uue voolu algust, mis G. Suitsu „Elu tules“ õnnelikult selgusele ja tusedusele püüab, kuna V. Grünthali filoloogilised kalduvused uuema luule õige kirjuks ja rähmakaks muudavad.

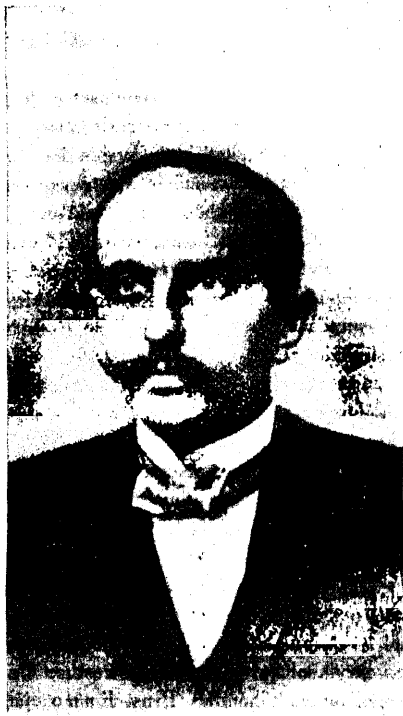
Huvitav on sellest kogust läbi rännata. Ükski kirjanduse armastaja ärgu jätku seda käiku tegemata.

A. J ü r g e n s t e i n.

Eesti Kirjanduse Seltsi liikmete nekrologid.

Dr. Johann Jänes †.

14. juulil m. a. tõi telegramm Narva kurva teate, et Dr. J. Jänes Baierimaal Bad-Töltsis südamerabanduse tagajärjel häkki hinge oli heitnud. Kiireste lagunes surmasõnum linnas laiali, „meie doktor“ ära surnud. Ja tõeste, Narva eestlaste avaliku elu edenemine viimsel aastakümnel on nõnda lähedalt Dr. Jänese nimega ühendatud, et nimetus „meie“ doktor tema kohta nagu iseenesest mõista on.

Lahkunu on 11. märtsil 1865. a. Sangastes, Liivimaal, sündinud. Koolis käis ta Valgas ja Tartus ja õppis sealsamas ülikoolis arstiteadust. Üliõplaseks oli ta Eesti Üliõpplaste Seltsi liige. Pärast ülikooli lõpetamist asus ta Rõugesse kihelkonna arstiks, astus abielusse, muutis mõne aasta järele oma elukoha, Pärnumaale, Mihklisse, kihelkonna arstiks minnes. Sealt tuli ta 1903. a. Narva. Siin on kadunud lühikese aja jooksul, niisama arstina kui ka avaliku tegelasena, oma parema elujõuu ära tarvitanud. Laialine elukutse töö, iseäranis lihtrahva keskel, nõudis palju jõudu, pikad,

läbi õõ kestvad koosolekud, kõikide oma varjukülgedega, Narva Eesti Seltsis, mille agar ja ettevõtja mees kombelisest ja varalisest pankrotist ära peasta tahtis, käisivad harilikust mehejõuust üle. Ainult nii suur visadus ja tahtmise jõud, nagu meie seda Dr. Jänese juures imeks panime, ja armastus liht rahva vastu võisivad mehele, kes hommikust õhtuni elukutse töös kinni oli, keda õõsiti sagedaste mitu korda haigete juure unest üles äratati, veel püsivad anda pikki ägedaid koosol kuid juhatada ja seltsi asjus tülikaid protsessisi ajada. Kõigepealt tuli raske ülesanne täita, seltsile, kes Narva seltskonna usalduse oli kaotanud, jälle sõpru võita. Arutihti, nii palju kui vähegi mahti sai, viibis kadunud seltsi ruumides, igalpool isiklikult mõju avaldades, nõnda et paljude kahtlejate hulgast tema ümber viimati salgake mehi kogus, kes teda tema püüdmistes toetasivad. Selle väikese salga eesotsas on kadunud doktor, nagu juba öeldud, vanema Narva seltsi, kes juba täieste langemas oli, uuele elule tõstnud.

Aga mitte ainult „Narva Eesti Seltsi“ kohta ei käinud kadunu mõju, see ulatas ka kaugemale. Julgus ja ettevõtmise vaim, mida tema N. E. S'is üles näitas, on ka teisi Narva mehi nende mõjukonnas ärksamale tööle ja ettevõtmisele ärratanud. Viimastel aastatel nimetati Dr. Jänese nime sagedaste ka linnavolikogu protokollides; ka siin on varajane surm lootusi, mis kadunut juba vastutusriikka koha peal nägivad, nurja ajanud.

Koormaw töö ja mured tõivad tõbe, mis muidugi vististe juba veres pesitas, nähtavale. Juba suvel 1907. a., kesk kõige kibedamat Eesti Seltsi maja ehitamise tööd, pidivad kõrvalseisjad tunnistama, et mehest ainult vari järele oli jäänud. Ta ise oli täis julgust. „Ma olen omas elus seni ikka küngastest üle saanud ja olen kindel, et mina ka sellest üle saan“, nõnda tema sõnad ühe lähema sõbra vastu. Ja tõeste näitas, nagu oleks temal õigus. Suvel tervisveel viibimine aitas palju. Mineval aastal ei teadnud keegi õieti midagi karta. Kuid hauakünkast ei saa ükski üle.

Saatuse on lahkunu vastu sedavõrd armuline olnud, et ta temale mahti andis, haiguse peale vaatamata, oma ettevõtte lõpule viia. Olud nõudsid, et kõik N. E. S-i varandus Dr. Jänese nime peale pidi kirjutatud saama, pealegi oli kadunud suure osa omast varandusest seltsi ettevõtete sisse pannud. Enne lahkunu ärasõitu väljamaale jõuti seltsi asjade korraldamisega lõpule.

Dr. J. Jänese põrm puhkab võõramaa mullas, Narva Eesti elu edennemise ajalooa on tema nimi jäädavalt ühendatud.

B. Steinberg.

Uued raamatud 1909.

Uued raamatud Oktobri- ja Novembri-kuus ilmunud :

- Allo, G. Vaimulik laulja. 2. anne. Tallinnas, 1909. J. Felsbergi ja A. Tetermanni tr. 8° (19×26). 59—104 lk. H. 25 kop. Raskus 7 l. 3000 eks.
- Uskliku (?) laulud. Gdov, 1909. Tomsoni tr. 16° (11×17). 69 lk. R. 3 l. 600 eks.
- Grünfeldt, P. Uus mõistlik seltsiline. Tartus, 1909. Mäesepa raamatu-kaupl. kirjastus. Zirki tr. 16° (12×18). 104 lk. H. 20 k. R. 6 l. 6000 eks.
- Hunter, R. Kuidas omandan ma meeldivat välimust ja head ümberkäämist? Pärnus, 1909. A. Birkhani trükk ja kirjastus. 16° (12×18). 76 lk. H. 50 k. R. 6 l. 600 eks.
- Jalapallimängu õpetus. Mängu äraõppimise abinõuaks algajale ja edasiõppijale. Tallinnas, 1909. „Teaduse“ kirjastus. M. Schifferi tr. 8° (14×21). 63+1 lk. Piltidega. H. 40 k. R. 6 l. 1500 eks.
- Kolga kalameeste kaubarvitajate Ühisuse põhjuskiri Tallinna maakonnas Eestimaal. Tallinnas, 1909. M. Antje tr. 8° (13×20). 16 lk. R. 1 l. 500 eks.
- Marfeldt, A. ja R. Tiitsõ. Rehkenduse ülesannete kogu algkoolidele. 1. anne. Viljandis, 1909. Tõllasepa tr. ja kirjastus. 2-ne tr. 8° (14×22). 93 lk. H. 25 k. R. 7 l. 5000 eks.
- Missioni sõnumed nr. 6. See on Issand! Tallinnas, 1909. A. Mickvitzi tr. 8° (14×20). 16 lk. R. 1 l. 500 eks.
- Mõtted. Esimene raamat. Tallinnas, 1909. V. Ehrenpreisi tr. 8° (15×21). 222+2 lk. R. 20 l. 2000 eks.
- Oliger, N. järele A. Raha, Siberi orus. Narvas, 1909. Skrõglõvetsi tr. 8° (13×21). 48 lk. R. 5 l. 2000 eks.
- Talvine sõiduplaan, maksev 15. oktoobrist 1909. Tartus 1909. „Postimehe“ tr. 16° (9×13). 12 lk. R. 1 l. 1000 eks.
- Tõllasepa, A., kirjastuse nimekiri. Viljandis, 1909. Tõllasepa tr. 16° (10×17). 7 lk. R. 1 l. 1000 eks.
- Veneriigi Evangeliumi-Lutheruse-usu koguduste Agenda. Liturgia käsiraamat. Köstritele ja kirikuvõõrmündritele. Tallinnas, 1909. A. Mickvitzi tr. 8° (17×25). 48 lk. R. 13 l. 500 eks.
- Zola, E. Sõekaevajad. 10 anne. Tallinnas, 1909. W. Ehrenpreisi tr. 8° (15×22). 287—318. H, 12 k. R. 3 l. 2000 eks.
- Allo, G., Vaimulik laulja. 3. anne. Tallinnas, 1909. J. Felsbergi ja A. Tetermanni tr. 8° (19×26). 107—152 lk. H. 25 k. R. 8 l. 3000 eks.